

8.2568



HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HADITH STUDIES/مجلة بحوث الحديث

VI * 2 * 2008

SÜHA Danışmanlık Araştırma Yayıncılık adına Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni/Owner and Publisher

Dr. Ataullah ŞAHYAR asahyar@hadisevi.com

Editör/Editor in Chief

Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU (Uludağ Üniv., Bursa) ihatiboglu@uludag.edu.tr

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Yrd. Doç. Dr. Erdinç AHATLI (Sakarya Üniv., Adapazarı) eahatli@sakarya.edu.tr

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Khalid Zafarullah DAUDI (Government Post Graduate College, Faisalabad), Yrd. Doç. Dr. Özcan HIDIR (The Islamic University of Rotterdam, Rotterdam), Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK (İstanbul Üniv., İstanbul), Doç. Dr. Tahsin GÖRGÜN (İSAM, İstanbul), Prof. Dr. Zekeriya GÜLER (Selçuk Üniv., Konya), Dr. İbrahim KALIN (College of the Holy Cross, Massachusetts), Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY (İlim Yayma Cem., İstanbul), Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK (Fatih Üniv., İstanbul), Prof. Dr. Yavuz ÜNAL (Ondokuz Mayıs Üniv., Samsun), Doç. Dr. Mehmet YALAR (Uludağ Üniv., Bursa), Yrd. Doç. Dr. Hayati YILMAZ (Sakarya Üniv., Adapazarı), Prof. Dr. Ahmet YÜCEL (Marmara Üniv., İstanbul)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Nevzat AŞIK (Dokuz Eylül Üniv., İzmir), Prof. Dr. Abdullah AYDINLI (Sakarya Üniv., Adapazarı), Prof. Dr. Mustafa el-A'ZAMÎ (Câmiatü Melik b. Suûd, Riyad), Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU (Marmara Üniv., İstanbul), Prof. Dr. Ali CUM'A (Câmiatü'l-Ezher, Kahire), Prof. Dr. İsmail L. ÇAKAN (Marmara Üniv., İstanbul), Prof. Dr. Yasin DUTTON (Edinburgh Üniv., Edinburgh), Prof. Dr. Nureddin ITR (Câmiatü Dumaşk, Şam), Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (McGill University, Montreal), Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK (Marmara Üniv., İstanbul), Doç. Dr. Bedî' Seyyid LAHHÂM (Câmiatü Dumaşk, Şam), Prof. Dr. Selahattin POLAT (Erciyes Üniv., Kayseri), Prof. Dr. İbrahim M. ABU RABI' (Hartford Seminary, Hartford, CT) Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI (Karadeniz Teknik Üniv., Rize), Prof. Dr. M. Abdüşşehid NU'MÂNÎ (Karaçi Üniv., Karaçi)

Uluslararası İlişkiler/International Relations

Doç. Dr. Abdülhamit BİRİŞİK (Uludağ Üniv., Bursa), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Tahir DAYHAN (Dokuz Eylül Üniv., İzmir), Yrd. Doç. Dr. İbrahim H. İNAL (Harran Üniv., Şanlıurfa), Yrd. Doç. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU (Sakarya Üniv.), Doç. Dr. Bülent ŞENAY (DİB Hollanda Din Müşaviri)

Bilişim&İletişim/Correspondence

Dr. Muhammed ABAY (Marmara Üniv., İstanbul), İbrahim ALTAN (Sakarya Üniv., Adapazarı)

Tashih/Proof Reading

Abdülkadir ŞENEL (İSAM, İstanbul), Fatma KIZIL (Uludağ Üniv., SBE, Bursa)

Düzeltilmeler/Corrections

Dr. İshak Emin AKTEPE (SÜHA, İstanbul), Dr. Huriye MARTI (Selçuk Üniv., Konya), Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR (Marmara Üniv., İstanbul), Serkan DEMİR (Marmara Üniv., İstanbul)

Web Sitesi Tasarım ve Yönetimi

İbrahim ÖZTOP (Uludağ Üniv., Bursa) www.islamiSanat.net

Kapak Tasarımı/Cover Design

Latif ÇETİNKAYA (latifcetinkaya@yahoo.com)

Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD) hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanır.

Dergide yayınlanan makalelerin ilmi, fikri ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD) Index Islamicus ve EBSCO tarafından taranmaktadır./

Journal of Hadith Studies has been indexed by *Index Islamicus* and EBSCO.

Yönetim ve Dağıtım/Administration and Distribution

SÜHA Danışmanlık Araştırma Yayıncılık, Toygar Hamza Mah., Hacı Mutlu sok. No: 5
34672 Üsküdar/İSTANBUL/TÜRKİYE, 00 90 (216) 334 82 07, 00 90 (216) 391 89 55 (Fax)

Web: <http://www.hadisevi.com> E-mail: editor@hadisevi.com, abone@hadisevi.com

© SÜHA Danışmanlık Araştırma Yayıncılık, İstanbul 2008

Hesap No/Bank Account: Akbank Kadıköy Şub.: 170-251-3 (Ataullah ŞAHYAR)
Fiyatı/Price: 10 YTL (2008 Yılı abone/Subscription Rates for 2008 kurumlar: 20 YTL, normal: 17,5 YTL, öğrenci-öğretmen 15 YTL, yurtdışı/abroad: 60 \$ veya 50 €)

Hadis Usûlünde Rivâyetlerin Kaynağının Tespiti Meselesi

Sabri ÇAP, Dr.*

“The Problem of Establishing the
Sources of the Narrations in the
Classical Hadith Methodology”

Abstract: The terms hadith, sunna, khabar, athar had been used for transmitted reports since the earliest period, and the different views had been set forth about the scope of these words. Although the terms marfû, mawqûf and maqtû were used to signify to whom these reports belong, some confusions occurred about the source of these narrations due to lack of clear attribution during the narration process, and this situation, in turn, led to discussions as to whether the particular narration was marfû or mawqûf. A search for a new term was started to eliminate aforementioned discussions, and in time the term hukman marfû used for this kinds of reports became widespread.

Citation: Sabri Çap, “Hadis Usûlünde Rivâyetlerin Kaynağının Tespiti Meselesi”, (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VI/2, 2008, pp. 101-130.

Key Words: Hadîth, sunna, khabar, athar, marfû, mawqûf, maqtû, hukman marfû, ma‘nan marfû.

I. Giriş

Hadis ilmindeki bütün ıstılahlar aynı anda ortaya çıkmadığı gibi,^{**} her devirde ve bütün muhaddisler tarafından aynı anlamda kullanılmamıştır. Hadis usûlü eserleri ise hadis usûlünün uygulanmasından daha sonraları yazılmaya başlanmıştır. Başta hadis ve sünnet kavramları olmak üzere merfû, mevkûf, müsned ve hükmen merfû gibi hadisin anlaşılmasında temel unsur olan terimlerin ne anlamda ve hangi muhtevayı kapsayacak şekilde kullanıldığıнын ve tarihî seyrinin bilinmesi hadis literatürü karşısında bütüncül ve isabetli bir yaklaşım geliştirebilmek için zarurîdir. Başlangıçta bütün rivâyetler için daha genel kavramlar kullanılırken zamanla rivâyetlerin kaynağını belirtmek için daha hususî terimler geliştirilmiştir. Bu kavramlar rivâyetlerin tedvîninden sonra ortaya çıktığı için bir kısım rivâyetlerin kime nispet edileceği hakkında

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Vaiz, Karşıyaka, İZMİR, sabricap@hotmail.com

** Bu makalenin hazırlanması sırasında *Hadis İlminde Merfû-Mevkûf İlişkisi* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2008) adlı tezimizden istifade edilmiştir.

görüş birliğine varılamamıştır.

II. Rivâyetler İçin Kullanılan İlk Kavramlar

Hız. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken O'nun (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleri için hadis ve sünnet gibi terimler kullanılmaya başlanmıştır. Hadis öncelikle Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine hasredilmekle beraber, bu kavramın kapsamı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Fakih, muhaddis ve usûlcülerin hadis tarifleri birbirinden farklılık gösterir. Hadisçilere göre hadis, Resûlullâh'a (s.a.v.) izafe edilen herşeydir.¹ Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) sözleri, fiilleri, takrirleri, ahlâkî ve fiziksel özellikleri ile Hız. Peygamber'in doğum yeri ve zamanı gibi peygamberlikten önce ve sonra O'nun hayatıyla ilgili anlatılan herşey hadisin kapsamına dâhildir.² Fıkıh usûlcüleri ise hadisi Hız. Peygamber'in sadece şer'î bir hükme delâlet eden söz, fiil ve takrirleri olarak kabul ederken,³ fıkıhçılar farz ve vacip dışında Hız. Peygamber'den sâdır olan herşeyi hadisin kapsamı içinde görmektedirler.⁴ Muhaddislerin hadis tariflerinde 'Hız. Peygamber'e (s.a.v.) ait olan'ı belirleme hedeflenirken, fıkıh usûlcüleri ve fıkıhçıların sadece delil olma açısından rivâyetleri dikkate aldıkları söylenebilir.

Hadisin muhtevası hakkındaki farklı görüşler sadece Hız. Peygamber'le de sınırlı değildir. Bazı muhaddisler, hadisi yalnız Hız. Peygamber'e ait söz, fiil ve takrirelere tahsis ederken, çoğunluk sahâbe ve tâbiüne izafe edilen söz ve fiilleri de hadisin kapsamına dâhil etmektedirler.⁵ Meselâ Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652) biri Hız. Peygamber'e, diğeri İbn Mes'ûd'a ait iki sözü nakleden Buhârî (ö. 256/869), 'bize Abdullah b. Mes'ûd iki hadis rivâyet etmiştir. Bunlardan biri

¹ Bkz. en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Taqrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr fi usûli'l-hadîs*, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-cinân 1406/1986, s. 27; İbn Hacer, Şehâbeddîn Ahmed b. Ali el-'Askalânî, *Nüzhetü'n-nażar şerhu nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eşer* (ta'lik ve şerh: Salâh Muhammed Muhammed 'Uveyda), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye 1409/1989, s. 23; Süyûtî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fi şerh-i taqrîbi'n-Nevevî*, (thk. İrfân el-Aşşâ Hassûne), Beyrut: Dâru'l-fikr 1414/1993, s. 15.

² Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed, *Tevcihü'n-nażar ilâ usûli'l-eşer* (neşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), I-II, 1. baskı, Beyrut: Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye 1416/1995, I; 37; Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, *Şavâ'idü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs* (thk. Muhammed Behcet el-Baytar), 1. baskı, Beyrut: Dâru'n-nefâis 1407/1987, s. 62.

³ Accâc el-Hatîb, Muhammed, *es-Sünne kıble't-tedvîn*, 5. baskı, (y.y.), Dâru'l-fikr 1401/1981, s. 16.

⁴ Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 16.

⁵ Bkz. Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-eşer* (takdim: Abdülfettâh Ebû Gudde, thk. ve ta'lik: Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm), Beyrut: Dâru'l-kalem ts., ss. 603-605; Cezâirî, *Tevcihü'n-nażar*, I, 40; Kâsımî, *Şavâ'idü't-tahdîs*, s. 61; Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kıble't-tedvîn*, ss. 21-22.

Hz. Peygamber'den, diğeri ise İbn Mes'ûd'un kendisindedir' demektir.⁶

Farklı anlamlarda kullananlar bulunmakla beraber hadisçiler sünneti de hadisin müradifi kabul edip Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri için kullanmışlardır.⁷ Hadis ve sünnetin eş anlamlı kullanıldığını bazı rivâyetlerde görmek mümkündür.⁸ Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/813), 'Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) hadiste imamdır, sünnette değildir. Evzâî (ö. 157/773) sünnette imamdır, hadiste değildir. Mâlik (ö. 179/795) ise, hem hadiste hem de sünnette imamdır⁹ sözü ise sünnetle hadisin farklı anlamda kullanıldığını göstermektedir.

Bazı âlimler tarafından sünnet kavramı Resûlullâh'ın söz, fiil ve takrirlerinin yanı sıra, sahâbenin söz ve fiilleri için de kullanılmaktadır. Serahsî, 'bize göre şeriatta sünnetten murad, Resûlullâh'ın ve ondan sonra sahâbenin sünnet kıldığıdır' demektir.¹⁰ Resûlullâh'tan (s.a.v.) nakledilen bazı rivâyetler de sünnetin sahâbe için kullanıldığına delil olarak zikredilmiştir.¹¹ Sahâbenin de bazı rivâyetlerde sahâbe uygulamalarını sünnet kelimesiyle ifade ettiği görülmektedir.¹² Bununla beraber sadece Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in uygulamalarını sünnet kapsamı içinde görenler olduğu gibi¹³ ilk dört halife ile birlikte İbn Mes'ûd (ö. 32/652), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Muâz b. Cebel (ö. 18/639), Enes b. Mâlik (ö. 93/712), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), İbn Ömer (ö. 73/692) ve İbn Abbas (ö. 68/688) gibi ilim alanında temâyüz etmiş sahâbîlerin söz ve fiillerini sünnet kabul edip diğerlerini sünnete dâhil etmeyenler de vardır.¹⁴

Hadisle eş anlamlı ve farklı mânada kullanılan kavramlardan biri de haber-

⁶ Buhârî, "Da'avât", 4.

⁷ Bkz. Accâc el-Hatîb, *es-Sünne çable't-tedvin*, ss. 17-18; Cezâirî, *Tevcihü'n-nażar*, I, 40; Itr, *Menhecü'n-naqd*, s. 26.

⁸ Bkz. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, (Abdürrezzâk'ın *el-Muşannefi* içinde) (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), 2. baskı, Beyrut: el-Mektebül-İslâmî 1403/1983, XI, 257-258, No: 20484; İbn Sa'd, Muhammed b. Menî' el-Basrî, *Kitâbü't-Fabakâti'l-kübrâ*, I-IX, Beyrut: Dâru Sâdir ts., II, 387, III, 287; Hatîb, el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit *Takvîdül-ilm* (thk. Yûsuf el-Aş), Dimeşk: el-Ma'hed el-Fıransî bi Dımaşk li'd-dirâseti'l-'Arabîyye 1949, s. 105.

⁹ ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta'î'l-imâm Mâlik*, 1. baskı, I-IV, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye 1411/1991, I, 4.

¹⁰ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Uşûl* (thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), I-II, Beyrut: Dâru'l-ma'rife 1372, I, 113-114.

¹¹ Buna örnek olarak bkz. Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; Tirmizî, "İlim", 16; İbn Mâce, "Muqaddime", 6; Ahmed b. Hanbel, IV, 126-127; Dârimî, "Muqaddime", 16.

¹² Bkz. İbn Sa'd, *et-Fabakât*, III, 343; İmtiyâz Ahmed, *Delâ'ilü't-tevşîki'l-mübekkir li's-sünne ve'l-hadiş* (terc. Abdülmü'ti Emîn Kal'acı), Karaçi: Câmi'atü'd-dirâseti'l-İslâmiyye 1990, s. 70.

¹³ Serahsî, *el-Uşûl*, I, 114.

¹⁴ Bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdül-fühûl ilâ tahkiki'l-haqq min 'ilmi'l-usûl*, 1. baskı, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Halebî 1356, s. 60; Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, İstanbul: İşaret Yayınları 2006, s. 43.

dir. Birçok muhaddis *haberi* hadis mânasında kullanmıştır.¹⁵ İbn Hibbân ise *es-Şahîh*'inde hadis kelimesine yok denecek kadar az yer verirken, hadis yerine 'haber' ve 'ahbâr' tabirini yaygın olarak kullanmaktadır.¹⁶ Haber kavramıyla merfû, mevkûf ve maktû bütün rivâyetleri kastedenler olduğu gibi, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelenlere hadis, sahâbe ve tâbiünden gelenlere ise haber diyenler de mevcuttur. Horasan fukahâsı ise mevkûfu eser olarak isimlendirip sadece merfû rivâyetlere haber ve hadis demektedir.¹⁷

Hadisler râvilerinin çokluğu açısından ele alınırken, *hadis* yerine *haberin* kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Bu meâlde *mütevâtir haber* ve *âhad haber* kavramları öne çıkar.¹⁸ Haberlerin mütevatir ve âhad olarak taksiminde sadece Resûlullâh'tan nakledilen söz, fiil ve takrirlerin dikkate alındığı söylenebilir.

Hadisle eş mânalı kullanıldığı gibi ayrı anlamda kabul edilen diğer bir kavram da *eserdir*. Merfû ve mevkûfa eser denildiği gibi sadece mevkûf ve maktû rivâyetlere eser diyenler de bulunmaktadır. Bütün rivâyetleri eser olarak isimlendirenlerle birlikte¹⁹ sadece sahâbeden gelen haberler için bu terimi kullanan, Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlere ise haber ve hadis diyenler de vardır.²⁰

¹⁵ Meselâ, Ebû Dâvûd, Sehl b. Sa'd es-Sâ'idî'nin (ö. 88-91/706-709) merfû bir rivâyeti için 'خَيْرٌ سَهْلٌ' ifadesini kullanmaktadır (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 30). Ebû Dâvûd bazı bab başlıklarında da haber kelimesine yer vermektedir (Ebû Dâvûd, "Harâc", bab, 23, 25, 26). Nesâî de merfû bir hadisin değerlendirmesinde 'bu zayıf bir haberdir' derken (Nesâî, "Eşribe", 48), bazı bab başlıklarında da hadis mânasında haber kelimesine yer vermektedir (Nesâî, "Kitâbü's-Şiyâm", bab: 14, 15, 16, 17, 35, 39, 44, 50, 54, 67, 68, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 83, 84).

¹⁶ Bkz. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *es-Şahîh* (thk. Şuayb el-Arnâvut), I-XVIII, 2. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-risâle 1993, I, 185, 188, 193, 205, 211, 213, 220, 228, 230, 241, 254.

¹⁷ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar*, s. 23; Süyûtî, *Tedrib*, ss. 15-16; Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, ss. 153-154; Leknevî, Muhammed Abdülhay el-Hindî, *Ẓaferu'l-emânî bi şerhi muhtaşarı es-seyyid eş-şerif el-Cürcânî fi muştalâhi'l-hadîs* (neşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), 3. baskı, Beyrut: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye 1416/1995, s. 24.

¹⁸ Haberlerin Taksimi için bkz. Hatîb, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye* (thk. Ahmed Ömer Hâşim), 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'Arabî 1406/1986, s. 32.

¹⁹ Bkz. İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), I-VII, 1. baskı, Riyad: Mektebetü'r-rüşd 1409/1989, VIII, 363; Dârimî, "Muqaddime", 17; İbn Abdülber, Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazlihî ve mâ yenbeğî fi rivâyetihî ve hamlihî* (takdim: Abdülkerîm el-Hatîb), Kahire: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye 1402/1982, s. 472; Serahsî, *el-Uşûl*, I, 314; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar*, s. 92; Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 604.

²⁰ Bkz. İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, (*Muqaddimetü İbni's-Salâh*), (y.y.), Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye ts., s. 46. İbn Hacer ise, 'mevkûf eser (موقوفنا أثرًا)' şeklinde bir tamlamaya yer vermektedir (*Tehzîb*, II, 23, No: 34). Sünnet, haber ve eser kavramlarıyla beraber ilim, hikmet, merviyât, metin ve fıkıh gibi kelimeler de hadisle eş anlamlı kullanılmaktadır. Bkz. İmtiyâz Ahmed, *Delâ'ilü't-tevşîk*, ss. 110-146; Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, XV, 28.

III. Merfû, Mevkûf ve Maktû Kavramları

Birçok muhaddis tarafından hadis, eser ve haber müteradif olarak kullanılıp Resûlullâh'a ait söz, fiil ve takrirlerle birlikte sahâbe ve tâbiînin söz ve fiillerini ihtiva ederken, daha sonraki dönemlerde söz ve fiiller ait olduğu kaynağa göre daha kesin ifadelerle belirtilmek istenmiş ve sonraki dönemlerde Resûl-i Ekrem'e (s.a.v.) ait söz, fiil ve takrirler için 'merfû hadis', sahâbeye ait olanlar için 'mevkûf hadis' ve tâbiîne ait olanlar için ise 'maktû hadis' tabiri kullanılmıştır. Bu ayırım, Hz. Peygamber'e ait olanla başkalarına ait olanın kesin çizgilerle belirlenmesi ve birbirinden ayrılması gayreti olarak görülebilir.

A. Merfû Hadis

Merfû; kısaca Hz. Peygamber'e ait söz, fiil ve takrirlerdir. Onu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izâfe edenin sahâbî, tâbiî veya daha sonraki râvilerden biri olması ve senedinin muttasıl olup olmaması arasında bir fark yoktur.²¹ Mutlak olarak hadis denildiğinde merfû hadis anlaşılır. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise merfû hadisi '*sahâbenin, Resûlullâh'ın söz ve fiileri ile ilgili verdiği haberler*' şeklinde tarif etmektedir.²² Bu tarifile Hatîb, tâbiîn ve sonrakilerin Resûlullâh'a izafe ettiklerini merfû dışında tutmuş, takriri de merfû saymamıştır.²³ Fakat meşhur olan tarife göre merfû, sahâbe, tâbiîn veya daha sonrakilerin Resûlullâh'a izafe ettikleri söz, fiil ve takrirlerdir.²⁴

Merfû teriminin hicrî I. asrın sonlarından itibaren tâbiîn tarafından ıstılâhî mânasıyla kullanıldığı görülmektedir. Buhârî'nin Şu'be (ö. 160/776)→Amr b. Mürre (ö. 118/736)→Ebû Vâil (ö. 82/701)→İbn Mes'ûd (ö. 32/652) senediyle naklettiği bir rivâyette râvi Amr b. Mürre Ebû Vâil'e: *Sen bu hadisi Abdullah b. Mes'ûd'dan duydun mu?* diye sorunca Ebû Vâil: *Evet, ben bunu Abdullah'tan işittim* demiş, Amr: *Abdullah b. Mes'ûd bunu ref etti mi?* diye sorunca, Ebû Vâil *evet* demiştir.²⁵ Şa'bî de (ö. 104/722) Muğire b. Şu'be'den (ö. 50/670) naklettiği bir rivâyet için *Muğire b. Şu'be'den bunu minberde Resûlullâh'a (s.a.v.) ref*

²¹ Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadîs* (thk. Mahmûd Rebî'), 2. baskı, (y.y.), 'Âlemü'l-kütüb 1408/1988, s. 52; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nażar*, s. 91; es-Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahmân, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî* (thk. Ali Hüseyin Ali), I-IV, 2. baskı, (y.y.), Dâru'l-imâm et-Taberî 1412/1992, I, 118.

²² Hatîb, *el-Kifâye*, s. 37.

²³ Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik* (thk. Nureddin İtr), 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye 1411/1991, s. 75; Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 210.

²⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 546, 604.

²⁵ Buhârî, "Tefsîr Sûre 6", 7; "Tefsîr Sûre 7", 1; "Nikâh", 107; Tevhîd", 15, 20; Müslim, "Lî'ân", 17; "Tevbe", 32-35; Tirmizî, "Da'avât", 95; Dârimî, "Nikâh", 37; Ahmed b. Hanbel, I, 381, 426, 436.

ettiğini işittim' demektedir.²⁶ İbn Sîrîn (ö. 110/728) ise 'Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiğim her hadis merfûdur'²⁷ derken, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö. 131/748) kendi arkadaşlarından Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Ebû'l-Âliye (ö. 90/709) ve adını zikretmediği bir başkası olmak üzere üç kişi için 'onlar hadisi işittikleri zaman merfû olarak rivâyet ederler'²⁸ demektedir. Tâbiîn, sahâbenin Resûlullâh'a (s.a.v.) nispet ettikleri sözlerini erken dönemlerden itibaren ref ettiklerini belirtmişlerdir.

Merfû, Resûlullâh'ın (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleridir. Fakat Resûlullâh'ın sözlerinin (kavlî merfû) dışındakiler, sahâbenin sözleri olmasına rağmen bunlar Hz. Peygamber'le (s.a.v.) ilgili olduğundan dolayı merfû olarak nitelenmektedir. Hâlbuki sahâbenin sözlerine mevkûf denilmektedir. Buna göre merfû hadis 'Hz. Peygamber'in sözleri ve sahâbenin Hz. Peygamber hakkındaki sözleri'dir. Sahâbenin Hz. Peygamber hakkındaki sözleri, O'nun fiillerinin, takrirlerinin, ahlâkının ve yaratılış özelliklerinin sahâbe tarafından söze dönüştürülmesidir. Tâbiînin Hz. Peygamber hakkındaki rivâyetleri de sahâbeye dayanmaktadır.

Müsned, muttasıl ve mevsûl gibi bir kısım kavramlar da bazı muhaddisler tarafından merfû hadisi belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Bazıları ise bu kavramları sadece belirli özelliklerdeki merfû hadisler için kullanmışlardır. Bu ıstılahların merfû hadislerle eş anlamlı kabulüyle birlikte, merfû bir hadisin özelliklerinin vurgulanması amacıyla kullanıldığı söylenebilir.

Hicrî II. ve III. yüzyıllarda çoğunlukla merfû mânasında kullanılan müsnedin tarifi hakkında üç farklı görüş mevcuttur. Bunlardan birincisi Hâkim'e (ö. 405/1014) aittir. Ona göre müsned hadis muhaddisin şeyhinden, onun da kendi şeyhinden muttasıl olarak Hz. Peygamber'le sohbeti bilinen sahâbî vasıtasıyla Resûlullâh'tan naklettiği rivâyettir.²⁹ Hâkim'in, müsnedi senesinde kopukluk olmadan Resûlullâh'tan yapılan merfû rivâyetlere hasrettiği anlaşılmaktadır. Hatta Hâkim müsned için bazı şartlar daha ileri sürmektedir: Ona göre müsnedin mevkûf, mürsel veya mu'dal olmaması ve râvilerinin müdellis olmaması gerektiği gibi senesinde 'filandan bana haber verildi',

²⁶ Müslim, "İmân", 312; Tirmizî, "Tefsîr Süre 32", 3.

²⁷ el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan, *el-Ma'rifetü ve't-târîh* (thk. Halil Mansûr), I-III, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: ts., III, 134; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 153.

²⁸ Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, II, 26; Yücel, Ahmet, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (Hicrî İlk Üç Asır), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 154.

²⁹ Hâkim, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed en-Nisâburî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2. baskı, Beyrut: 1397/1977, ss. 17-18; İbnü's-Salâh, 'Ulûmü'l-hadîs, s. 49; Nevevî, *İrşâd*, s. 74; Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, ss. 52-53; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar*, s. 92; Süyûtî, *Tedrib*, s. 115.

'filandan bana tahdis edildi', 'filandan bana ulaştı', 'filan onu ref etmiştir' ve 'bunun merfû olduğunu zannediyorum' gibi senede zarar veren unsurların olmaması da şarttır.³⁰ Hâkim'e göre müsned, merfûların bir kısmıdır ve merfûdan daha hususîdir. Her merfû müsned değildir. Fakat her müsned merfûdur. İkinci görüş İbn Abdülberr'e (ö. 463/1071) aittir. Ona göre müsned, muttasıl veya munkatî' olarak sadece Hz. Peygamber'e ref edilen hadislerdir.³¹ Bu durumda müsnedle merfû müsâvidir. O, müsnedi metne ait bir özellik olarak görmektedir. Dolayısıyla metin merfû ise, mürsel, mu'dal ve munkatî' da olsa müsned kabul edilir. Ancak muhaddislerin dilinde 'bu müsned bir hadistir' denildiğinde muttasıl bir isnadla Hz. Peygamber'den nakledilen merfû rivâyetler anlaşılmalıdır. Üçüncü görüş ise Hatîb el-Bağdâdî'ye (ö. 463/1071) aittir. Ona göre müsned, ilk râviden kaynağına kadar muttasıl olan rivâyettir. Müsned merfû, mevkûf ve maktû her çeşit rivâyeti ihtiva etmekle beraber ekseriyetle Resûlullâh'tan nakledilen hadisler için kullanılır.³² Hatîb'e göre müsned, metne değil, senede ait bir özelliktir ve muttasıl demektir.

Hâkim ve diğer bazı muhaddisler merfû, müsned ve muttasılı birbirinden ayrı kabul etmişlerdir. Merfûda sened dikkate alınmaksızın sadece metnin durumuna bakılır ve metin Resûlullâh'a izafe ediliyorsa, senedi muttasıl olsun veya olmasın, hadis merfû kabul edilir. Muttasilda ise, metnin merfû veya mevkûf olması dikkate alınmaksızın sadece senedin durumuna bakılır. Müsnedde ise, hem senede hem de metne beraber bakılır ve ittisal ve ref şartı birlikte aranır. Her müsned merfû ve muttasıldır. Fakat aksi söz konusu değildir.³³ Buna göre merfû metnin, muttasıl senedin, müsned ise hem metnin hem de senedin durumunu belirtmektedir.

B. Mevkûf Hadis

Hadis ıstılahı olarak mevkûfu Hatîb el-Bağdâdî 'râvinin sahâbiye isnad edip ileri geçmediği rivâyetler' şeklinde kısaca tarif eder.³⁴ İbnü's-Salâh'a göre ise mevkûf 'sahâbenin söz, fiil ve benzeri durumlarına dair rivâyet edilen haber-

³⁰ Bkz. Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-âhidîs*, ss. 18-19.

³¹ İbn Abdülber, *et-Temhid limâ fi'l-Muvatta'* mine'l-me'ânî ve'l-esânîd (thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî-Muhammed Abdülkebir el-Bekrî), I-XXIV, el-Mağrib Vizâretü 'umûmi'l-evkâf ve's-şu'ûni'l-İslâmiyye 1387, I, 21; İbnü's-Salâh, 'Ulûmü'l-âhidîs, s. 49; Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, ss. 52-53.

³² Hatîb, *el-Kifâye*, s. 37; İbnü's-Salâh, 'Ulûmü'l-âhidîs, 49; Nevevi, *İrşâd*, s. 74; Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, ss. 52-53; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nażar*, s. 92.

³³ San'ânî, Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâil b. Salâh b. Muhammed el-Emîr, *Tavzîhu'l-efkâr li ma'ânî tenkîhi'l-enzâr*, I-II, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye 1417/1997, I, 235.

³⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 37.

ler'dir.³⁵ Bunlar Resûlullâh'a ulaşmayıp sahâbede durduğu için mevkûf olarak isimlendirilmiştir.³⁶

Sahâbenin Hz. Peygamber'in fil ve takrirlerini belirten sözlerine merfû denildiği belirtilmişti. Bunlar sahâbenin 'Hz. Peygamber'le ilgili sözleri'dir. Buradan hareketle mevkûfa 'sahâbenin Hz. Peygamber'e nispet etmedikleri sözleri ve fiilleri' denilebilir.

Fakihler ise muhaddislerin kullandığı mevkûf hadisle birlikte *sahâbî kavli-sahâbî sözü*, *sahâbî fetvası*, *sahâbî hükmü*, *sahâbî kazası*, *sahâbî mezhebi* ve *sahâbî re'yi* gibi kavramları kullanmaktadır. Bununla beraber fakihler *sahâbe kavli* ifadesiyle onların sadece sözlerini değil, aynı zamanda fiillerini de kastetmektedir. Fakihlerin sahâbenin bütün söz ve fiilleri yerine fikhî konulardaki söz ve fiillerini değerlendirdikleri, dolayısıyla bütün mevkûf rivâyetleri esas almadıkları görülmektedir. Onlar, görüş ve fetvalarıyla fıkha katkısı olan sahâbînin sözlerini değerlendirmişlerdir. Bu nedenle fakihlerin eserlerinde daha az sayıda sahâbenin söz ve fiilleri ve onların da bütün söz ve fiilleri yerine sadece fikhî olanları yer almaktadır. Ancak, fakihler bu tanımlamalarla merfû veya mevkûfun sınırlarını belirlemeyi hedef edinmemişler, fıkhîta delil olarak kullandıkları rivâyetleri esas almışlardır.

Mevkûf olarak sahâbeye nispet edilen bütün sözler onlara ait değildir. Sahâbe bu sözlerin bir kısmının sadece nakledicisi durumundadır. Sahâbeden kendilerine ait söz ve fiiller nakledilmekle beraber, onlar birbirlerinin söz ve fiillerini de nakletmektedir. Bu durumda bir rivâyet, bir sahâbînin fiili iken diğerinin sözü olabilmektedir. Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) Zeyd b. Sâbit'i (ö. 45/665) çağırıp ona Hz. Ömer'in (ö. 23/643) Kur'ân'ın cem edilmesini istediği rivâyet,³⁷ bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu, Zeyd b. Sâbit'in mevkûf sözü iken diğer iki sahâbînin söz ve fiillerini de içermektedir.

Sahâbe, eski topluluklara ve peygamberlere ait bilgileri de nakletmektedir. Bu sözler esas itibarıyla başkalarına aittir ve sahâbe bunların sadece râvisidir. Sahâbenin Resûlullâh'tan naklettiği sözler onlara nispet edilmemekte ve merfû

³⁵ İbnü's-Salâh, 'Ulûmü'l-ĥadîs, ss. 41-42; Süyutî, *Tedrib*, ss. 116-117; Ali el-Kârî, *Şerĥu şerĥi nuĥbeti'l-fiker*, s. 605. İbn Hacer ise 'sahâbeye ulaşanlar' şeklinde kısa bir tarif yapmaktadır (*Nüzhetü'n-nażar*, s. 91). Ebû Dâvûd ise mevkûf terimi yerine 'maksûr' kelimesini de kullanmıştır (Bkz. Ebû Dâvûd, "Şalât", 212).

³⁶ Bkz. Cezâirî, a.g.e., I, 176; Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Mukaddime), 7. baskı, Ankara: DİB Yayınları 1982, s. 134. Mevkûfun tarifinde, 'isnad'ın sahâbîde son bulması ve Hz. Peygamber'e ulaşmamış olması'nun vurgulanması, daha önce merfû ve mevkûfun hepsine hadis denilirken, bu iki kaynağa ait olanı ayırma bakımından Hz. Peygamber'e ulaşanlara merfû, sahâbeye ulaşana ise mevkûf denildiğini belirtmek için söylenmiş olması muhtemeldir.

³⁷ Buhârî, "Tefsîr Sûre 9", 20; "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 3; "Aĥkâm", 37; Tirmizî, "Tefsîr Sûre 9", 18.

kabul edilmektedir. Yine önceki peygamberlere ait bir sözü Hz. Peygamber naklettiğinde merfû kabul edilirken, sahâbenin naklettikleri mevkûf sayılmaktadır. Hz. Peygamber'in bunları vahiyle bilmesi mümkün iken, sahâbenin ise diğer insanlardan duymuş olması muhtemeldir ve doğruluk dereceleri aynı değildir. Onların kendilerine ait sözleriyle nakledicisi durumunda oldukları sözleri ayrı değerlendirmek gerekir.

C. Maktû Hadis

Tâbiîne nispet edilen söz ve fiillere maktû denilmiştir.³⁸ Hz. Peygamber'in hadisleriyle sahâbe söz ve fiillerini doğru bir şekilde anlamada önemli bir yeri olan maktû rivâyetler, hadis, tefsir ve fıkıh kaynaklarında bol miktarda bulunmaktadır. Hatta ilk döneme ait bazı eserlerde merfû ve mevkûftan çok maktû rivâyetler yer almaktadır.

Sonraki dönemlerde sözler söyleyenine göre isimlendirilirken merfû rivâyetlerde olduğu gibi mevkûf ve maktû için de hadis kelimesi kullanılarak *mevkûf hadis* veya *maktû hadis* denilmiştir. Bu kavramların yerleşmesinden sonra da hadis, haber ve eser kelimelerinin kullanımı devam etmiş; merfû, mevkûf ve maktû tabirlerinin kullanımı bakımından muhaddisler arasında önemli bir fark yokken, hadis, sünnet, haber ve eser kelimeleri çok farklı şekillerde kullanılmıştır.

IV. Rivâyetlerin Kaynağını Belirlemedeki Zorluklar

Kur'ân başta önceki peygamberlerin olmak üzere birçok kimsenin sözlerini nakletmesine rağmen, Hz. Peygamber'in sözlerini, birkaçı dışında zikretmemiş³⁹, O'nun söylediklerinden çok ne demekle emredildiğini bildirmişdir. 'ك (de ki)' ifadesiyle başlayan birçok âyet ve sûre mevcuttur. Dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) sözlerini bize aktaran tek kaynak sahâbedir. Ancak, sahâbe Hz. Peygamber'e ait olan her şeyi naklederken kendilerinin geliştirdikleri farklı rivâyet tarzlarını kullanmışlardır. Bunlar bazen doğrudan nakil olduğu gibi, dolaylı anlatım veya sadece bir îma şeklinde olabilmektedir.

Rivâyetlerin nakil süreci esnasında veya nakil sürecini tamamladıktan sonra kaynağının belirtilmesi bakımından merfû, mevkûf veya maktû şeklinde isimlendirilmesi ile beraber gerek rivâyetlerin muhtevası, gerekse nakil tarzları sebebiyle bunların kime ait olduğunun belirlenmesinde bir kısım zorluklarla karşılaşmıştır. Sahâbe, Resûlullâh'ın (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerini değişik ifadelerle ve nakil tarzlarıyla sonraki nesillere aktarmaya çalışmış, bu rivâyet

³⁸ İbnü's-Salâh, 'Ulûmü'l-hadîs, s. 51; Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 52; Süyûtî, *Tedrib*, s. 124.

³⁹ Hz. Peygamber'in sözlerine yer veren şu âyetler zikredilebilir: et-Tevbe 9/40; et-Tahrîm 66/3; el-Ahzâb 33/37; Âl-i İmrân 3/123.

tarzları sonraki dönemlerde merfû veya mevkûf şeklinde nitelendirilmiştir. Ancak, bazı rivâyetlerin merfû mu, yoksa mevkûf mu olduğunu belirlemek kolay olmamıştır.

Hem Resûlullâh'tan (s.a.v.), hem de sahâbeden nakledilenlere hadis, haber veya eser denilirken, daha sonra Resûlullâh'tan (s.a.v.) rivâyet edilenlere merfû, sahâbeye ait olanlara da mevkûf denilmesiyle beraber '*Resûlullâh veya sahâbeye ait olan*'ın sınırlarının belirlenmesinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, bazıları'nın mevkûf kabul ettiği rivâyetlerin bir kısmı, başkaları tarafından merfû kabul edilmiştir. Bütün hadisleri merfû ve mevkûf şeklinde kesin çizgilerle ayırmak pratikte çoğu zaman mümkün değildir. Zira birçok hadisin metninde merfû ve mevkûf ifadeler beraber bulunmaktadır. Bilhassa fiilî ve takrirî merfûlarda bu durum daha da yoğundur. Hz. Âişe'nin (ö. 58/677) naklettiği şu hadis, bu durumu yansıtmaktadır: "*Bir gün Resûlullâh (s.a.v.) odama geldi. Yanımda Buâs ezgilerini okuyan iki kız vardı. Resûlullâh (s.a.v.) yatağına uzanıp yüzünü öbür tarafa çevirdi. Daha sonra Ebû Bekir geldi ve şarkı söyleyen kızları görünce 'Bu ne hal! Resûlullâh'ın yanında şeytan çalgısı mı çalınıyor' diyerek beni azarladı. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v.) ona dönerek 'onlara dokunma, bırak çalsınlar' buyurdu. Babam başka bir şeyle meşgul olduğu sırada, kızlara dışarı çıkmaları için işaret ettim ve onlar da dışarı çıktılar.*"⁴⁰ Bu ve benzeri birçok hadis, içinde Resûlullâh'ın bir takriri veya birkaç kelimelik bir sözü, ya da bir fiili olduğu için merfû kabul edilmekte, rivâyetler içinde geçen sahâbî sözleri ve fiilleri ayırma tâbi tutulmamaktadır. Birkaç sayfa uzunluğunda olan bir rivâyetin içinde Resûlullâh'a ait birkaç cümle de bulunsa hadis merfû olarak isimlendirilmektedir. Bu durum, ilk dönemlerde rivâyetlerin hepsinin hadis, eser veya haber ıstılahlarıyla ifade edilmesinin de aynı zamanda bir sebebi olarak görülebilir.

Kavlî merfûların dışındaki fiilî ve takrirî bütün rivâyetlerin ifade şeklinin sahâbeye ait olması nedeniyle bunlar, rivâyet eden sahâbînin değerlendirmesine göre değişebilmektedir. Sahâbî hadisi mâna ile rivâyet etmekte, ihtisarda bulunmakta ve her sahâbî Resûlullâh'ın uzun bir konuşmasından sadece gerekli gördüğü bir kısmı nakledebilmektedir.

Sahâbenin Resûlullâh'a (s.a.v.) ait bir haberi farklı şekillerde rivâyet ettiklerini ve râvilerin aynı hâdiseyi anlatırken onun Resûlullâh ile irtibatını çok değişik şekillerde belirttiklerini bir hadisin farklı rivâyetlerini göz önünde bulundurarak görmek mümkündür. Meselâ, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin (ö. 44/664) Hz. Ömer'in kapısını üç defa çaldığı halde açan olmayınca ayrılıp gitmesinin ardından Hz. Ömer'in onu geri çağırması ve neden beklemediğini

⁴⁰ Buhârî, "İdeyn", 2.

sorması, Ebû Mûsâ'nın da buna sebep olarak Hz. Peygamber'den izin istememin üç defa olduğunu söylediği rivâyette bu emrin Hz. Peygamber'e farklı sözlerle nispet edildiği görülmektedir. Rivâyetlerden bir kısmında izin isteme emri Hz. Peygamber'e 'bize bu emrediliyordu' şeklinde nispet edilirken,⁴¹ Tirmizî'nin (ö. 279/892) bir rivâyetinde ise sadece 'السنة (sünnet)' şeklinde bir atıfta bulunulmakta, bu ifadenin dışında Resûlullâh'a nispet ifadesi geçmemektedir.⁴² Bazı rivâyetlerde ise 'sizden biriniz üç defa izin isteyip ona izin verilmezse ayrılıp gitsin'⁴³, 'İzin isteme üç defadır. Eğer izin verilirse içeri gir, eğer izin verilmezse dön git'⁴⁴, 'Kim üç defa izin ister ve ona izin verilmezse dönsün gitsin'⁴⁵ gibi ifadelerle Hz. Peygamber'in bu emri ile ilgili sözlerine yer verilmektedir. Müslim'in (ö. 261/875) diğer bir rivâyetinde ise sadece 'Resûlullâh'tan işittiğim gibi izin istedim'⁴⁶ sözüyle Nebevî emre işaret edilmektedir. İbn Mâce'nin rivâyetinde ise; 'Resûlullâh'ın bize emrettiği şekilde üç defa izin istedim'⁴⁷ ifadesi yer almaktadır. Zührî (ö. 124/742) ise bir rivâyetinde bunu kimin söylediğini belirtmeden, 'üç defa selâm verdikten sonra sana cevap verilmezse, dön git diyorlardı' sözüyle merfû hadise işaret etmektedir.⁴⁸

Görüldüğü üzere, Resûlullâh'a ait bir ifadeye atıfta bulunurken birbirinden çok farklı sözler kullanılabilir. Bunların bir kısmında Resûlullâh'ın sözü hiç zikredilmeyip ona sadece atıfta bulunulmakta, böyle davranmakla emrolunduğu söylenmekte fakat emredenin Peygamber (s.a.v.) olduğunun zikredilmesine gerek duyulmamakta veya bu davranışın sünnet olduğuna işaret edilmekle yetinilmektedir. Bütün rivâyetler beraber değerlendirildiğinde bu ifadelerden Hz. Peygamber'in sözlerinin kastedildiği açıkça anlaşılmaktadır. Aynı hâdiseyi nakleden hadisler, farklı nakil formuyla rivâyet edildiğinden dolayı bazı muhaddisler tarafından merfû kabul edilirken, diğerleri tarafından mevkûf kabul edilmektedir.

Bir hadisin ihtisar veya taktî ile nakledilmesi de merfû bir rivâyetin mevkûf kabul edilmesine sebep olabilmektedir. Buhârî'nin, İbn Ömer'den mevkûf olarak naklettiğine göre Hz. Ömer, kendi vakfı hususunda, vakfın işlerini yürütmeyi üzerine alan kimsenin onu mülk edinmeksizin ürünlerinden yiyebi-

⁴¹ Buhârî, "Büyû", 9; "İ'tisâm", 22; Müslim, "Âdâb", 36; Ahmed b. Hanbel, IV, 400.

⁴² Tirmizî, "İstizân", 3.

⁴³ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'* (*el-Muṣannef*), X, 381, No: 19423; Buhârî, "İstizân", 13; Müslim, "Âdâb", 33; Ebû Dâvûd, "Edeb", 127; Ahmed b. Hanbel, IV, 403.

⁴⁴ Müslim, "Âdâb", 35, 37 (2. rivâyet 'izin istemek üç defadır' şeklindedir); *Muvatta'*, "İstizân", 2, 3.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 6, 19; IV, 410, 418; Dârimî, "İstizân", 1; Ebû Dâvûd, "Edeb", 127.

⁴⁶ Müslim, "Âdâb", 34.

⁴⁷ İbn Mâce, "Edeb", 17.

⁴⁸ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, (*el-Muṣannef*), X, 3, 80-381, No: 19422.

leceğini ve dostlarına da yedirebileceğini şart koşturmuş.⁴⁹ Bu kısım, Buhârî'nin farklı senedlerle merfû olarak naklettiği Hz. Ömer'in çok sevdiği bir hurmalığını sadaka vermek istediğinde Hz. Peygamber'in ona '*sen bu bahçeni vakfetmek suretiyle tasadduk et. Artık o satılmaz, hibe edilmez, miras bırakılmaz. Fakat onun mahsulü infak olunur*' buyurduğu rivâyetinin sonunda yer almaktadır.⁵⁰

V. Rivayetlerin Kaynağına Nispet Şekilleri

A. Açıkça Hz. Peygamber'e Nispet Edilen Rivâyetler

Bunlar söz, fiil ve takrir olarak Hz. Peygamber'e ait oldukları râviler tarafından açık bir şekilde ifade edilen hadisler olup, sarih merfû sözler, sarih merfû fiiller ve sarih merfû takrirlere ibarettir. Bunlara fiiller içinde de sayılabilecek olan sarih merfû vasıflar da ilave edilebilir.

Sarih merfû sözler; sahâbenin 'Resûlullâh'ın şöyle dediğini işittim', 'Resûlullâh bize şunu söyledi' veya sahâbe ve başkalarının 'Resûlullâh dedi ki', 'Resûlullâh'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir' gibi ifadelerle naklettiği rivâyetlerdir.⁵¹ Sarih merfû sözler sadece Hz. Peygamber'in kendisine ait sözleri değildir. Resûlullâh'ın (s.a.v.) başkalarından naklettiği sözler de O'nun sözleri gibi kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in Cebrâil'den, diğer meleklerden, önceki milletlerden, diğer peygamberler ve nübüvvet öncesi yaşayanlardan naklettiği sözler de merfûdür. Kudsi hadis denilen ve Resûlullâh'ın (s.a.v.) Allah'tan naklettiği sözler de aynı durumdadır. Sarih merfû fiiller; sahâbenin 'Resûlullâh'ın (s.a.v.) şöyle yaptığını gördüm' demesi veya sahâbe ve başkalarının 'Resûlullâh (s.a.v.) şöyle yapardı' gibi ifadelerle naklettiği rivâyetlerdir. Sarih merfû takrirlere ise; sahâbenin 'Resûlullâh'ın yanında şöyle yaptım' deme-

⁴⁹ Bkz. Buhârî, "Veşâyâ", 12 (bab başlığı olarak), 32.

⁵⁰ Bkz. Buhârî, "Veşâyâ", 22, 28, 32; "Şurû't", 19; Müslim, "Vaşiyyet", 15; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 13; Tirmizî, "Ahkâm", 36; İbn Mâce, "Şadaqât", 4; Ahmed b. Hanbel, II, 11, 12. İbn Hacer'in Müslim'deki mevkûf rivâyetleri bir araya getirdiği *el-Vuquf 'alâ mâ fi şahîhi Müslim mine'l-mevkûf* (thk. Abdullah el-Leysi el-Ensârî), 1. baskı, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye 1406/1986) adlı eser gerçekte merfû olduğu halde ihtisar nedeniyle mevkûf olan birçok rivâyet ihtiva etmektedir.

⁵¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nażar*, s. 83; Süyûtî, *Tedrib*, s. 123; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 546. Örnekler için bkz. Müslim, "İmân", 8, 12, 26, 37, 50, 118, 134; "Mesâcid", 260. Yusuf Suiçmez, 'سمعتُ رسول الله يقول' Resûlullâh'ın şunu dediğini işittim' ve 'حدثنا رسول الله' Resûlullâh (s.a.v.) bize şunu anlattı' şeklindeki rivâyetlerin sözlü sarih merfû kabul edildiğini belirtmekte ve 'قال رسول الله' Resûlullâh (s.a.v.) şöyle dedi' ve 'عن النبي' 'أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ' 'كان رسول الله' Resûlullâh (s.a.v.) şöyle yapardı' gibi ifadelerle nakledilen rivâyetlerin sarih merfû kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bkz. *Hadiste Ref Problemi*, AÜSBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, ss. 28-35.

si veya sahâbe ve başkalarının 'flan kimse Resûlullâh'ın yanında şöyle yaptı' deyip; O'nun itiraz ettiğini zikretmediği rivâyetlerdir.

Sarih merfû vasıflar; sahâbenin Resûlullâh'ın şemâili, vücut yapısı ve ahlâkî güzelliği ile ilgili 'Resûlullâh (s.a.v.) şöyle idi' şeklindeki rivâyetleridir. Bu vasıflar ister yaratılışla ilgili, ister ahlâkıyla ilgili olsun, cibilli veya hususî hepsi buna dâhildir.⁵²

B. Hz. Peygamber'e Nispeti Açık Olmayan Rivâyetler

Bazı rivâyetler açık bir şekilde Hz. Peygamber'e nispet edilmemiştir. Hadis usûlü ile ilgili eserlerde merfû ve mevkûfun tarifinden sonra genellikle merfû veya mevkûf olduğunda görüş ayrılıkları bulunan rivâyet tarzları ele alınmıştır. Merfû ve mevkûf olduğunda ihtilâf edilen rivâyetler genellikle Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin sahâbe tarafından farklı usullerle nakledilmesinden ibarettir. Dolayısıyla bu tarz rivâyetler sahâbe tarafından Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin yorumlanmış şekli olarak kabul edilebilir. Bu hadisler diğerkavli ve fiilî merfûlara kıyasla aşırı bir şekilde *sahâbe tarafından yorumlanmış merfûlar* denilebilir. Bu tarz rivâyetlerin bir kısmının sahâbe tarafından doğrudan Resûlullâh'a (s.a.v.) nispet edilmemesi sadece Hz. Peygamber'e aidiyeti hakkında bir tereddüdün sonucu değildir. Benzer tarzdaki bazı hadislerin yaygınlığından dolayı âdeta anonim rivâyet edilmesi ve sahâbenin bu rivâyetleri Hz. Peygamber'e nispet etme gereği duymamış olması da göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Hâkim (ö. 405/1014), Hadis ilminin altıncı nevi olarak saydığı 'senedinde عن رسول الله şeklinde zikredilmeyen müsnedler' bölümünde Hz. Peygamber'e doğrudan nispet edilmeyen rivâyetlerin merfû mu, yoksa mevkûf mu olduğu hakkında şöyle demektedir: Hz. Peygamber ile sohbeti ma'rûf bir sahâbenin 'bize bunu yapmak emredildi', 'şunu yapmak bize nehyedildi', 'şu bize emrediliyordu', 'şu bize nehyediliyordu', 'şöyle yapıyorduk', 'Resûlullâh (s.a.v.) aramızda iken biz şöyle diyorduk', 'biz şunda bir beis görmezdik', 'şöyle şöyle denilirdi', 'şu sünnettendir' vb. şeklindeki sözleri müsned hadistir ve hepsi müsnedlerde yer almaktadır.⁵³ Hz. Peygamber'e nispeti açık olmayan rivâyetler öncelikle O'nun söz, fiil ve takrirlerinin dolaylı anlatılması şeklinde anlaşılabilir.

⁵² Necm Abdurrahman Halef, *es-Şinâ'atü'l-hadîsiyye fi's-süneni'l-kübrâ li'l-imâm el-Beyhaķi*, Dâru'l-vefâ, Mansûre 1402/1992, s. 321.

⁵³ Hâkim, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs*, s. 22. Ayrıca bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 53; Nâfiz Hüseyin Hammâd, "Ta'birü's-sahâbi bi siyâğı'z-zemeni'l-mâzi beyne'r-refi ve'l-vaķf", *Mecelletü'l-câmi'ati'l-İslâmiyye*, c. X, sy. 1, yıl, 2002, s. 99-109.

1. Hz. Peygamber'in Fiillerinin Dolaylı Nakledilmesi

Sahâbe, bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'e ait bir fiili kastederek 'sünnet şöyledir, şu sünnettendir, şöyle yapmak sünnettir, sünnete uygun davrandın...' gibi ifadelerle nakletmekte ve eylemi Hz. Peygamber'e doğrudan nispet etmektedir. Hz. Ali'nin 'eli namazda göbeğin altına koymak sünnettendir'⁵⁴ sözü buna örnektir. Sahâbilerin sünnet olarak belirttiği bir davranış Hz. Peygamber'in bir uygulamasına dayandığı gibi O'nun (s.a.v.) sözlü bir emrine veya sahâbenin bir hareketinin Resûlullâh (s.a.v.) tarafından takrir edilmiş olmasına da dayanabilir.

Muhaddislerin çoğu bu tarz ifadeleri merfû kabul etmişlerdir. Hatta Hâkim, Beyhakî (ö. 458/1066) ve İbnü'l-Esîr (ö. 606/1209), âlimlerin (ehl-i nakl) bu hususta ittifakından, İbn Abdülber ise bu konuda icmâ'in varlığından bahseder.⁵⁵ Bu görüşü savunanlar sünnetin Resûlullâh'tan başkasına nispet edilmesinin uzak bir ihtimal olduğunu ileri sürürerek bu ifadelerle nakledilen rivâyetlerin mevkûf kabul edilmesine karşı çıkmışlar ve buna delil olarak da, Buhârî'nin naklettiği İbn Ömer'in Haccâc'a (ö. 95/713) söylediği 'eğer sünneti arzu ediyorsan namazı erken kıldır' sözünü zikretmişlerdir. Bu rivâyete göre İbn Şihâb (ö. 124/742), "Sâlim'e (ö. 106/725) 'bunu Resûlullâh mı yaptı?' diye sorunca, 'sünnet ifadesiyle Resûlullâh'ın (s.a.v.) sünnetinden başkasını mı kastediyorlar?' diye cevap vermiştir.⁵⁶

'Şunu yapmak sünnettir, sünnet şöyledir veya bu sünnettendir' gibi ifadeleri Hanefilerden Ebü'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/951), Ebû Bekir er-Râzî (ö. 370/980), Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1038), Pezdevî (ö. 482/1089), Serahsî (ö. 483/1090) ve diğer bazı Hanefiler ile Şâfiilerden Kâdî Ebû Bekir es-Sayrafi (ö. 330/942) ve Cüveynî (ö. 478/1085), Zâhirîlerden ise İbn Hazm (ö. 456/1064) ve diğer bazı âlimler mevkûf kabul etmektedirler. Bu tarz rivâyetlerin merfû olmadığını savunanlar, ilk asırda sünnet kelimesinin Hz. Peygamber ve halifeler için kullanıldığını ileri sürmüşler ve buna delil olarak da 'Benim ve Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine uyunuz'⁵⁷ hadisini ve Hz. Ali'den rivâyet edilen 'Resûlullâh (s.a.v.) (içki içenlere) kırk celde vurdu, Ebû Bekir kırk celde vurdu, Hz. Ömer ise seksen celde vurdu. Bunların hepsi sünnettir'⁵⁸ rivâyetini zikretmişlerdir. Yine Hz. Peygamber 'Kim İslâm'da güzel bir sünnet koyarsa...' ⁵⁹ hadisinde sünneti

⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Salât", 117, No: 756. Diğer bir örnek için bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 117, No: 754.

⁵⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 510, No: 1323; Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 561.

⁵⁶ Buhârî, "Hac", 89. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 86; Süyûtî, *Tedrib*, s. 120; Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, ss. 564-566.

⁵⁷ Tirmizî, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; İbn Mâce, "Muğaddime", 6; Dârimî, "Muğaddime", 16.

⁵⁸ Müslim, "Hudûd", 38; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 36; Dârimî, "Hudûd", 9.

⁵⁹ Müslim, "İlim", 15; "Zekât", 69; Tirmizî, "İlim", 15; Nesâî, "Zekât", 64.

kendisinden başkalarına da nispet etmiştir.⁶⁰

'*Bu sünnettir*' veya '*sünnet şöyledir*' gibi rivâyetlerin merfû mânasında kullanıldığını birçok rivâyette görmek mümkündür. Bu rivâyetlerden birine göre İbn Abbas (ö. 68/687) kendisine sorulan bir soruya cevap verirken bahsedilen fiilin sünnet olduğunu söylemekle yetinmekte, ısrar üzerine ise bunun Resûlullâh'a ait bir uygulama olduğunu vurgulamaktadır. Tâvus (ö. 106/724) bu olayı şöyle nakletmektedir: "İbn Abbas'a (iki secde arasında) iki ayak üzerine oturmayı sorduk. O da '*bu sünnettir*' dedi. Bunu yapmayı insana büyük bir eziyet olarak görüyoruz deyince İbn Abbas, '*bu muhakkak ki Peygamber'inizin sünnetidir*' dedi."⁶¹

Diğer taraftan sahâbenin uyulması gereken sünnet hakkındaki farklı anlayışından dolayı bazen '*bu sünnet değildir*' şeklinde rivâyet edilen bir fiil merfû olabilmektedir. Burada nefyedilen, bir davranışın Hz. Peygamber'e nispeti değil, bunun yapılmasının emredilen bir sünnet olmadığını vurgulanmasıdır. Hz. Âişe (ö. 58/677) '*Hac esnasında Ebtâh'a inmek sünnet değildir. Resûlullâh (s.a.v.) oradan çıkmak daha kolay olduğu için Ebtâh'a uğramıştır*' demektedir.⁶² Sünnet kelimesine yüklenen farklı anlamlardan dolayı zikredilen rivâyette Resûlullâh'ın (s.a.v.) bir davranışı yaptığı belirtilmekle beraber bunun sünnet olmadığı söylenmektedir.

'*Şu sünnettendir*' veya '*sünnet şöyledir*' şeklinde nakledilen bütün rivâyetler için aynı değerlendirmeyi yapmak mümkün değildir. Sünnetin farklı mânalarda kullanılması nedeniyle bunlardan bir kısmı merfû değildir. Bununla beraber, '*şu sünnet değildir*' denilen bazı fiillerin de Resûlullâh'a ait olduğu görülmektedir. Diğer taraftan sünnet olduğu bildirilerek nakledilen bir fiil, bir başka rivâyette doğrudan Hz. Peygamber'e söz veya fiil olarak nispet edilerek nakledilmiştir.

Her sahâbînin Hz. Peygamber'den hadis naklederken öncelikle belirli ifadeleri kullanmış olmaları kuvvetli bir ihtimaldir. Bilhassa fakih sahâbîler daha çok dolaylı anlatımda bulunmuşlardır. Bu nedenle dolaylı nakledilen hadislerin merfû veya mevkûf kabul edilmesinde her sahâbînin bu ifadeleri hangi anlamda kullandıkları tesbit edilebilir. Ancak râvi tasarrufları nedeniyle hata ihtimali de dikkate alınmalıdır.

⁶⁰ Leknevî, *Žaferu'l-emânî*, ss. 213-214; Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 56; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nażar*, s. 86.

⁶¹ Müslim, "Mesâcid", 32; Tirmizî, "Şalât", 94; Ebû Dâvûd, "Şalât", 139; Ahmed b. Hanbel, I, 313.

⁶² Müslim, "Hac", 339, 341; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 86; İbn Mâce; "Menâsik", 81; Ahmed b. Hanbel, VI, 41, 190, 207, 225. Ayrıca bkz. Müslim, "Hac", 340; Buhârî; "Hac", 147; Tirmizî, "Hac", 81, 82.

2. Hz. Peygamber'in Sözlerinin Dolaylı Nakledilmesi

a. Hz. Peygamber'in sözlerinin doğrudan hüküm ifadesiyle nakledilmesi

Sahâbe, Hz. Peygamber'in söz, fiil veya takrirlerinden hareketle O'nun bir davranışı emrettiğini veya yasakladığını, bir şeyi haram, helâl veya mübah kıldığını ve bir hükümde bulunduğunu belirterek; *أمر رسول الله* (*Resûlullâh (s.a.v.) emretti*) veya *نهى* (*yasakladı*), *حكّم* (*hüküm verdi*), *فضى* (*kararlaştırdı*), *حرم* (*haram kıldı*), *أباح* (*mübah kıldı*)' şeklinde rivâyet etmiştir. Bu ifadelerle nakledilen rivâyetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilip edilemeyeceği hakkında da farklı görüşler mevcuttur. Sahâbenin bu ifadelerle naklettiği rivâyetleri, çoğunluk Resûlullâh'tan duyduğuna delâlet edeceğini söylemişlerdir. Bazıları ise doğrudan veya Resûlullâh'tan (s.a.v.) işiten birinden işitmiş olabileceğini söylemektedir.⁶³ Hatîb el-Bağdâdî'ye göre sahâbinin '*Resûlullâh (s.a.v.) şunu söyledi, haber verdi veya anlattı*' demesi, '*Resûlullâh'ın (s.a.v.) şunu emrettiğini veya nehyettiğini işittim*' demesi gibidir. '*Resûlullâh'ın (s.a.v.) şunu emrettiğini işittim*' ifadesi başka ihtimal taşımazken '*Resûlullâh (s.a.v.) şunu emretti*' sözü ise, O'ndan işitme ihtimaliyle, emri haber verme ihtimalini taşımaktadır.⁶⁴

Bazı rivâyetlerde bir hadis doğrudan Resûlullâh'ın emir ve nehiy sözleriyle nakledilirken, dolaylı olarak Resûlullâh'ın bir şeyi emrettiği veya yasakladığını belirten ifadelerle de rivâyet edilmektedir. Müslim, bir rivâyetinde Semûre b. Cündeb'den (ö. 59/678) "*Resûlullâh bize çocuğumuza Eflah, Rabah, Yesâr ve Nâfi isimlerini vermemizi yasakladı*"⁶⁵ şeklinde naklederken, Yine Semûre b. Cündeb'den "*Resûlullâh (s.a.v.) bana çocuğunu Rabah, Yesâr, Eflah ve Nâfi olarak isimlendirme dedi*" şeklinde de rivâyet edilmektedir.⁶⁶ Aynı hadis nehy-i hâzır sîgasıyla rivâyet edildiği gibi, '*Resûlullâh (s.a.v.) yasakladı*'⁶⁷ ve '*Resûlullâh bize yasakladı*' şeklinde haber ifadesiyle de rivâyet edilmiştir. Zikredilen hadis bu çeşit ifadelerle ilgili tartışmalarda kesin bir değerlendirmenin her rivâyet için isabetli olmayacağını göstermektedir. Her rivâyeti Kur'an ve sünnette benzeri ifade ve hükümlerle beraber değerlendirmek gerekmektedir.

b. Hz. Peygamber'in sözlerinin dolaylı hüküm ifadesiyle nakledilmesi

Sahâbe, Hz. Peygamber'den duyup öğrendiklerini başkalarına naklederken bazen bunları doğrudan Resûlullâh'a (s.a.v.) nispet etmeyip '*أمرنا بهذا*' (*bize şu*

⁶³ Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 459-460; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 325.

⁶⁴ Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 459-460.

⁶⁵ Müslim, "Âdâb", 10.

⁶⁶ Müslim, "Âdâb", 11, 12; Tirmizî, "Edeb", 65; Ebû Dâvûd, "Edeb", 70; Ahmed b. Hanbel, V, 7, 10, 21.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Edeb", 70; İbn Mâce, "Edeb", 31; Dârimî, "İstizân", 61; Ahmed b. Hanbel, V, 12.

emredildi), كُنَّا نُوْمِرُ بِهَذَا (bize şu şekilde emredilirdi), أَمَرَ النَّاسَ بِهَذَا (insanların söyle yapması emredildi), نُهِنَا عَنْ هَذَا (bize şu yasaklandı), حُرِّمَ عَلَيْنَا (bize haram kılındı), أُجِّلَ لَنَا (bize helâl kılındı), أُوجِبَ عَلَيْنَا (bize vacip kılındı), أُبِيحَ لَنَا (bize mübah kılındı)... gibi dolaylı ifadelerle nakletmişlerdir. Emredenin veya nehyedenin kimliğinin açıklanmadığı bir sığayla nakledilen hadisleri sahâbî söylediğinde çoğunluk bunları merfû kabul etmiştir. Beyhakî ve İbnü'l-Esîr (ö. 606/1209) bu şekildeki rivâyetlerin merfûluğunda ehl-i naklin icmâ'ının bulunduğunu söyler.⁶⁸ İmam Şâfiî (ö. 204/819), Hatîb el-Bağdâdî, Âmidî (ö. 631/1233), İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve Süyûtî bu görüşü kabul edenlerin başında gelmektedir. Bu düşünceyi savunanlara göre 'Hz. Peygamber şunu emretti/nehyetti' ifadesi ile 'şu bize emredildi/nehyedildi' ifadesi arasında fark yoktur.

Ebû Bekir el-İsmâîlî (ö. 371/981), Hanefîlerden Ebü'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/951) ve Serahsî gibi bazı usûlcüler ise bu şekilde nakledilen rivâyetlerin merfûluğuna muhalefet etmişler ve bunların Hz. Peygamber'e nispet edilmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Zikredilen kişiler, bu hükümlerin Resûlullâh'a, Kur'ân'a, halifelere, ümmete, vâliler ve âlimler gibi ümmetten bazısına, kıyasa veya istinbata dayanmasının muhtemel olduğunu düşünmektedirler.⁶⁹

Sahâbenin emredildiğini veya nehyedildiğini bildirdiği bir kısım fiillerin aynı zamanda farklı rivâyetlerde doğrudan merfû formlarıyla da nakledildikleri görülmektedir. Buhârî ve Müslim'in Ümmü Atıyye'den 'bize iki bayram gününde hayızlı kadınları ve perde arkasında yaşayan kadınları (musallâya) çıkarmamız emredildi'⁷⁰ ve 'cenazeleri takip etmek bize yasaklandı'⁷¹ ifadeleriyle naklettiği rivâyetlerle beraber, Ümmü Atıyye'nin bayram namazları ile ilgili sözü, bazı rivâyetlerde 'bize emrediliyordu' ifadesiyle⁷² ve 'Resûlullâh (s.a.v.) bize emretti' şeklinde zikredilmektedir.⁷³ Ayrıca '...çıkarınız' şeklinde emir formuyla nakledilen rivâyetler olduğu gibi⁷⁴ hiçbir emirden bahsetmeden haber şeklinde kadınların bayram namazına çıktıklarını bildiren rivâyetler de var-

⁶⁸ Irakî, *Fethu'l-muğîs*, s. 56; Süyûtî, *Tedrib*, ss. 119-120.

⁶⁹ Serahsî, *el-Uşûl*, I, 115, 380; Âmidî, Seyfüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (thk. İbrâhîm el-Acûz), I-IV, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye ts, I, 325-326; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, s. 53; Süyûtî, *Tedrib*, ss. 119-120; Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 570.

⁷⁰ Buhârî, "Şalât", 2; "İdeyn", 15; Müslim, "Şalâtü'l-ideyn", 10.

⁷¹ Buhârî, "Cenâ'iz", 29; Müslim, "Cenâ'iz", 35.

⁷² Buhârî, "İdeyn", 12; Müslim, "Şalâtü'l-ideyn", 11.

⁷³ Müslim, "Şalâtü'l-ideyn", 10, 12; Ebû Dâvûd, "Şalât", 241, No: 1136, 1139; İbn Mâce, "İkâmet", 165; Dârimî, "Şalât", 223; Ahmed b. Hanbel, V, 84, 85.

⁷⁴ Nesâî, "İdeyn", 4; İbn Mâce, "İkâmet", 165. Nesâî ayrıca '... çıksınlar' şeklinde bir metne daha yer verir. Bkz. Nesâî, "Hayz", 22; "İdeyn", 3.

dır.⁷⁵ Bu hadisi Buhârî ‘bize emredildi’ ifadesiyle, Tirmizî ‘Hz. Peygamber emretti’ şeklinde, Ebû Dâvûd ise ‘Hz. Peygamber bize emretti’ ifadesiyle nakletmektedir. Rivâyetlerde râvi tasarrufları da ihtimal dâhilindedir. Bu, benzer durumdaki hadislerin bir kısmının merfû olduğunu göstermektedir. Benzer bütün rivâyetler için aynı şeyi söylemek ise mümkün değildir.

c. Sahâbenin kimseye nispet etmediği sözleri

Rivâyetlerin bir kısmında bazı söz veya fiiller herhangi bir kimseye nispet edilmeksizin, kime ait olduğu belirtilmeden nakledilmektedir. Bunlar, ‘yapılır, yapıldı, yapılırdı, kılındı, denildi, söylenir, söylenirdi...’ tarzındaki rivâyetlerdir. Hafız el-Münzirî (ö. 656/1258), cumhura göre kimseye nispet edilmeden ‘قَالَ كَذَا (şöyle denir)’ şeklinde nakledilen rivâyetlerin Resûlullâh (s.a.v.) zamanına izafe edildiğinde merfû olduğunu söyler.⁷⁶ Hâkim de sahâbe tarafından nakledilen bu çeşit rivâyetleri Hz. Peygamber’e nispet edilmeden nakledilen müsned hadisler arasında değerlendirmektedir.⁷⁷

Hz. Âişe’den nakledilen Cuma günü guslü ile ilgili rivâyet bu tarz bazı rivâyetlerin merfû olduğunu göstermektedir: “İnsanlar Hz. Peygamber zamanında kendi işlerini kendileri yaparlardı (iş-güç sahibiydiler). Cumaya gittiklerinde de iş elbiseleriyle giderlerdi. Bundan dolayı kendilerine ‘keşke yıkansanız’ denildi.”⁷⁸ Buhârî’de geçen bu metin, küçük farklarla diğerlerinde de ‘onlara denildi’ ifadesiyle yer almakta, söyleyenin kimliği açıklanmamaktadır. Fakat başka rivâyetlerden bunu söyleyenin Hz. Peygamber olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivâyetler ‘Resûlullâh (s.a.v.) dedi ki’ şeklindedir.⁷⁹ Bu hadisi Buhârî, mevkûf olarak ‘onlara denildi’ şeklinde rivâyet ederken, aynı zamanda merfû olarak da rivâyet etmiştir. Buhârî’nin Hz. Âişe’den, başka bir senedle naklettiği diğer bir rivâyeti şöyledir: “İnsanlar Cuma günü evlerinden ve uzak yerlerden camiye gelirlerdi. Toz-toprak içinde gelirler ve ter koşarlardı. Bir gün Resûlullâh (s.a.v.) benim yanımda bulunduğu bir sırada onlardan biri Resûlullâh’ın (s.a.v.) huzuruna geldi. Hz. Peygamber ‘keşke bu gününüz için temizlensiniz’ buyurdu.”⁸⁰ Bu rivâyette Hz. Âişe yıkanma ile ilgili sözün Hz. Peygamber’e ait olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Kimseye nispet edilmeden nakledilen sözler olduğu gibi, sadece yapılan ey-

⁷⁵ Buhârî, “Hayz”, 23; “İdeyn”, 20; Tirmizî, “Cum’a”, 36; Ahmed b. Hanbel, V, 84. İbn Mâce de zayıf bir senedle Hz. Peygamber’in kızlarını ve hanımlarını bayrama çıkardığını nakleder (“İkâmet”, 165).

⁷⁶ San’ânî, *Tavzîh*, I, 255.

⁷⁷ Hâkim, Ma’rifetü ‘ulûmî’l-ĥadîs, ss. 21-22.

⁷⁸ Buhârî, “Cum’a”, 16; “Büyü”, 15; Müslim, “Cum’a”, 6; Ebû Dâvûd, “Fahâret”, 128.

⁷⁹ Bkz. Buhârî, “Cum’a”, 15; Müslim, “Cum’a”, 6; Nesâî, “Cum’a”, 9.

⁸⁰ Buhârî, “Cum’a”, 14.

leme işaret edilip kimin fiili olduğu açıklanmayan rivâyetler de mevcuttur. Fakat farklı rivâyetlerde bu fiiller Resûlullâh'a isnad edilerek de rivâyet edilmiş olabilmektedir. İbn Abbas ve Câbir b. Abdullah 'Kurban ve Ramazan Bayramı günlerinde (bayram namazı için) ezan okunmuyordu' demişlerdir.⁸¹ Fakat Ahmed b. Hanbel ve Nesâî, Câbir b. Abdullah'tan 'Hz. Peygamber bize iki bayramda ezansız ve ikâmetsiz Bayram namazı kıldırıldı' şeklinde rivâyet etmektedir.⁸²

3. Hz. Peygamber'in Takrirlerinin Dolaylı Nakledilmesi

Merfû veya mevkûf olduğunda ihtilâf edilen diğer bir rivâyet şekli de sahâbenin bazı söz ve fiilleri Hz. Peygamber'in takririni açıkça belirtmeden kendilerine nispet ederek 'biz şöyle yapardık (كُنَّا نَفْعَلُ كَذَا)', 'biz şöyle derdik (كُنَّا نَقُولُ كَذَا)', 'biz şunda bir beis görmezdik (كُنَّا لَا نَرَىٰ بِأَسَا)', 'Resûlullâh'ın ashâbı şöyle yapardı (كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ كَذَا)' veya 'şöyle yapmazlardı (لَا يَفْعَلُ كَذَا)' gibi sözlerle naklettikleri haberlerdir. Bunların bir kısmında anlatılanın Hz. Peygamber zamanında olduğu belirtilirken, bazısında zamana da işaret edilmemiş, sadece söz veya davranışın nakledilmesiyle yetinilip, Hz. Peygamber'in bunlara muttali olduğu açıkça belirtilmemiştir. Hatîb el-Bağdâdî, İbnü's-Sabbağ (ö. 477/1084), Cüveynî (ö. 478/1085), İbnü's-Salâh ve Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi bazı âlimler bir kısım istisnalarla beraber bu rivâyetleri merfû kabul ederken, Hâkim (ö. 405/1014), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), Âmidî (ö. 631/1233), Nevevî (ö. 676/1277), Irâkî (ö. 806/1403), İbn Hacer (ö. 852/1448) ve Süyûtî ise bu rivâyetleri mutlak merfû kabul etmişlerdir.⁸³

Hatîb el-Bağdâdî merfû olması için rivâyetin Resûlullâh'ın zamanına nispet edilmesini şart koşmakta⁸⁴ ve İbnü's-Salâh da bu görüşe katılmaktadır.⁸⁵ Nevevî, bu görüşün muhaddis, fakih ve usûlcülerin cumhuruna ait olduğunu söylemektedir.⁸⁶ Hâkim ise bu çeşit rivâyetlerin merfû olduğunu belirtmiş ve Resûlullâh'ın zamanına izafe edilmekle sınırlanamıştır. Hâkim bu usûlle rivâyet edilen hadislerin müsned türü eserlerde yer almasını da merfû olduklarına delil saymıştır.⁸⁷ Ebû Bekir el-İsmâîlî (ö. 371/981) gibi bazıları ise bu

⁸¹ Buhârî, "İdeyn", 7.

⁸² Nesâî, "İdeyn", 7. Ahmed b. Hanbel, III, 310. Ayrıca bkz. Buhârî, "İdeyn", 7, 19; Müslim, "Salâtü'l-İdeyn", 1; Tirmizî, "Cum'a", 32; Nesâî, "İdeyn", 19; "Dağâyâ", 35; Ebû Dâvûd, "Salât", 242, 244.

⁸³ Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 57; Süyûtî, *Tedrib*, ss. 117-118; San'ânî, *Tavzîh*, I, 250.

⁸⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 463; Nevevî, *et-Takrib*, s. 28.

⁸⁵ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, ss. 51-52; Süyûtî, *Tedrib*, s. 117.

⁸⁶ Bkz. Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 58; Süyûtî, *a.g.e.*, ss. 117-118.

⁸⁷ Hâkim, *Ma'rifetü 'ulümü'l-hadîs*, ss. 21-22.

şekildeki rivâyetleri merfû kabul etmemektedir.⁸⁸ Nevevî; Ebû İshak Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) de benimsediği bir görüşe daha yer verir ki, buna göre bu rivâyetlerde haber verilen şey herkese gizli kalmayacak olan hususlardan ise merfû, değil ise mevkûftur.⁸⁹ Hz. Peygamber hayatta olduğu halde hâdiseye muttali' olmadığı açık bir şekilde belirtilen rivâyetler ise merfû olmaz.⁹⁰

Sahâbenin takrir edildiği bildirilmeyen söz ve fiillerini ifade eden bazı rivâyetler, doğrudan merfû olarak da nakledilmektedir. Enes b. Mâlik (ö. 93/712) ve Sehl b. Sa'd'dan (ö. 88-91/706-709) '*biz Cuma namazını erken kılar ve Cumadan sonra öğle uykusuna yatarđık*' hadisi birbirine yakın ifadelerle sahâbenin uygulaması olarak rivâyet edilirken,⁹¹ '*biz Resûlullâh (s.a.v.) ile cumayı kılar, sonra döner öğle uykusuna yatarđık*' şeklinde doğrudan merfû olarak da rivâyet edilmektedir.⁹² Bu çeşit rivâyetlerin hepsini aynı değerkendirme yerine merfû ve mevkûf kabul edilmesi gerekenler olabileceğini dikkate almak daha isabetli görünmektedir.⁹³

Fakihler de hadisin isnadıyla beraber sahâbenin hadisi naklederken kullan-

⁸⁸ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 52; Irâkî, *a.g.e.*, s. 57; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 117.

⁸⁹ San'ânî, *a.g.e.*, I, 251; Ahmed Naim, *a.g.e.*, s. 136.

⁹⁰ Resûlullâh (s.a.v.) zamanında vuku bulduğu halde Hz. Peygamber'in muttali' olmadığı küçük bir çocuğun imameti ile ilgili bir rivâyet için bkz. Ebû Dâvûd, "Şalât", 60; Nesâî, "İmâmet", 11.

⁹¹ Buhârî, "Cum'a", 16, 40, 41; İbn Mâce, "Şalât", 84.

⁹² Buhârî, "Cum'a", 40; Müslim, "Cum'a", 30; Tirmizî, "Cum'a", 26; İbn Mâce, "Şalât", 84; Ahmed b. Hanbel, III, 237, 331.

⁹³ Her sahâbinin hadisleri Hz. Peygamber'den belirli ifadelerle naklettikleri söylenebilir. Bu nedenle sahâbe tarafından farklı şigalarla Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin merfû veya mevkûf kabul edilmesinde daha sonraki râvi tasarruflarıyla beraber her sahâbinin hadisleri nakil üslûbunun tesbit edilmesi de dikkate alınmalıdır. Meselâ Kütüb-i Tis'a çerçevesinde Ebû Hüreyre'nin hadisleri nakletme üslûbunda şunlar dikkat çekmektedir: Ebû Hüreyre'nin naklettiği hadislerin büyük bir kısmı sarıh kavli merfû hadislerdir. Hatta onun Hemmâm'ın *es-Sâhîfe*'sindeki hadislerinin biri hariç (136. hadis) tamamı 'قال رسول الله صلى الله عليه وسلم' ifadesiyle başlamaktadır. Onun naklettiği fiilî ve takrirî hadisler kavli hadislere göre oldukça az olduğu gibi herhangi bir hususta delil olarak zikrettikleri de nadirdir. Râvi tasarrufları ile beraber Ebû Hüreyre'nin naklettiği hadisleri mutlaka Hz. Peygamber'e nispet ettiği görülmektedir. Onun rivâyetlerinde görülen ve kısmen dolaylı anlatım kabul edilebilecek rivâyet yapısı ise 'نهى رسول الله' vb. ifadelerdir. O 'أمرنا', 'نهينا', 'كان يقال', 'كان يفعل كذا', 'كما فعل كذا' gibi Resûlullâh'a nispet edilmeyen ifadeleri neredeyse hiç kullanmamaktadır. Ebû Hüreyre'den nakledilen ve içinde sünnet kelimesi geçen 'حذف السلام سنة' hadisi (Tirmizî, "Şalât", 107; Ebû Dâvûd, "Şalât", 186, No: 1004; Ahmed b. Hanbel, II, 532) ise zayıf kabul edilmiştir (Süyûtî, *el-Câmi'u's-şâğir*, I, 428, No: 3710). Ondak nakledilen birkaç rivâyette 'نهى' ve 'نهينا' ifadeleri yer almakla beraber bunların daha sonraki râvilerin tasarrufu olması muhtemeldir (Bkz. Buhârî, "el-'Amel fi's-salât", 17; "Savm", 67; Müslim, "Büyü", 12; Ahmed b. Hanbel, II, 290, 295). Çünkü aynı rivâyetler 'نهى رسول الله' vb. ifadelerle de nakledilmiştir. Onun rivâyetlerinde 'حَرَّمَ', 'رَخَّصَ' gibi ifadeler de oldukça az yer almaktadır. Hadislerin anlaşılmasında bilhassa çok rivâyeti bulunan sahâbilerin hadis rivâyet üslûblarının belirlenmesi faydalı olacaktır.

dıkları lafızlara da dikkat etmişlerdir. Bu lafızları Gazzâlî beş dereceye ayırmıştır:⁹⁴ Bunların en kuvvetlisi sahâbînin ‘*حدَّثني، أَخْبَرني، قال لي رسولُ الله صلى الله عليه وسلم*’ (*Resûlullâh (s.a.v.) bana tahdis etti, haber verdi, dedi*) şeklindeki rivâyetleridir. İkincisi ise sahâbînin ‘*قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم*’ (*Resûlullâh (s.a.v.) dedi ki*) şeklindeki sözleridir. Bu rivâyet şeklinde sahâbî ile Hz. Peygamber arasında başka râvinin bulunma ihtimali vardır.⁹⁵ Üçüncüsü ise sahâbînin ‘*أمر رسولُ الله بكذا، نَهَى رسولُ الله عن كذا*’ (*şunu emretti veya şunu nehyetti*) şeklindeki rivâyetleridir. Bu tarz bir rivâyet, sahâbînin emir veya nehiy olmayan bir şeyi emir ya da nehiy zannetmesi ihtimalini taşımaktadır. Hadisin muhtevasının tamamının veya bir kısmının emredilmesi de mümkündür. Aynı şekilde devamlı olmayıp muvakkat bir emir veya nehiy olması da muhtemeldir. Bu ihtimallerden dolayı çoğunluğun aksine bazı âlimler bu çeşit rivâyetlerin hüccet sayılmadığını, ancak doğrudan Resûlullâh’ın sözü şeklinde nakledildiğinde hüccet kabul edileceğini söylemişlerdir. Bu üç derecedeki rivâyetlerin kabul edilmesinde Hanefiler, muhaddisler ve cumhûr-u fukahâ müttefiktiler. Gazzâlî dördüncü sırada sahâbînin ‘*أمرنا كذا، نُهِينا عن كذا*’ (*bu bize emredildi, bu bize nehyedildi*) şeklindeki sözlerini, beşinci sırada ise sahâbînin ‘*شَهِدنا كذا، كَانوا يَفْعَلون كذا*’ (*şöyle yaparlardı*) tarzındaki rivâyetlerini zikretmiştir.⁹⁶

4. Hz. Peygamber’e Nispet Anlamı Taşıdığı Düşünülen Bazı Lafızlar

Bazı hadisler tâbiîn veya daha sonraki raviler tarafından sahâbeden nakledilirken Resûlullâh (s.a.v.) zikredilmeksizin ‘*يَرْفَعُ الْحَدِيثَ*’ (*hadisi refeder*), ‘*رَفَعَهُ*’ (*hadisi refetti*), ‘*يُرْوِيهِ*’ (*onu rivâyet eder*), ‘*يُنْثِيهِ*’ (*sözü sahibine ulaştırır/isnad eder*), ‘*قَالَ قَالٌ*’ (*dediğini söyledi*) gibi ifadelerle nakledilmektedir.⁹⁷ Bu tarz rivâyetlerin merfû olduğunda bir ihtilâf olmadığı söylenmiştir.⁹⁸ Ömer b. Abdülazîz’in ise

⁹⁴ Bkz. el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstaşfâ min ‘ilmi’l-usûl*, 1. baskı, I-II, Bulak 1322, I, 129-131.

⁹⁵ Ebû Hüreyre merfû olarak rivâyet ettiği ‘*cünüb olarak sabahlayan oruç tutması*’ hadisinden sonra kendisine müracaat edilince bunu Fadl b. Abbas’tan duyduğunu belirtmiştir (Müslim, “Şiyâm”, 75; Buhârî, “Şavm”, 22; Muvatta’, “Şiyâm”, 11). İbn Abbas da ‘*ribâ ancak nesiededir*’ hadisini rivâyet etmiş, kendisine müracaat edilince hadisi Üsâme b. Zeyd’den duyduğunu söylemiştir (Buhârî, “Büyü”, 79; Müslim, “Müşâkât”, 101, 102, 104; Nesâî, “Büyü”, 50; İbn Mâce, “Ticârât”, 49).

⁹⁶ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*, I, 131.

⁹⁷ Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 455-456; İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmü’l-ĥadîs*, s. 53; Irâkî, *Fethu’l-muĥîs*, s. 60; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nażar*, s. 85; a.mlf., *en-Nüket ‘alâ kitâbi İbni’s-Salâh* (thk. Rebî’ b. Hâdî Umeyr el-Medhalî), I-II, 1. baskı, Medine’Imâdetü’l-bahsi’l-‘ilmî li’l-câmi’ati’l-İslâmiyye 1404/1984, II, 535 (burada *يسنده* و *رواه* ifadelerini de zikretmektedir); Süyûtî, *Tedrib*, ss. 121-122; Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuĥbeti’l-fiker*, ss. 558-559; Nâfiz Hammâd, “*Ta’biru’s-şâhâbi*”, *Mecelletü’l-câmi’ati’l-İslâmiyye*, c. X, sy. 1, s. 99.

⁹⁸ Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 456; Irâkî, *Fethu’l-muĥîs*, s. 60.

‘رَوَايَةً’ denilerek hadis rivâyetini hoş karşılamadığı nakledilmektedir.⁹⁹ Hâfız el-Münzirî ise tâbiînün sahâbînün ‘سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ’ vb. sözü yerine ‘يُرْفَعُهُ’ vb. ifadeleri söylemesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: tabiîn, sahâbînün hadisi Resûlullâh’a ref ettiğini kesin olarak bildiği halde, sahâbînün hadisi hangi sîga ile naklettiğinde şüphe etmiş olabilir. Hadisin kendisine nakledildiği şekli kesin bir şekilde belirtmesi mümkün olmayınca rivâyetin refine delâlet eden bu lafızları kullanmış olabilir.¹⁰⁰ İbn Hacer ise bu durumun daha sonraki râviler için de geçerli olduğuna dikkat çekmekte ve râvinin kolay ifadeyi ve ihtisarı tercih etmesi sebebiyle de hadisi bu ifadelerle nakletmesinin muhtemel olduğunu söylemektedir. İbn Hacer ayrıca râvinin hadisin Resûlullâh’tan sübûtunda şüphe etmesi nedeniyle de ‘Resûlullâh şöyle buyurdu’ diye kesin bir ifade kullanmamış olabileceği ihtimaline de yer vermektedir.¹⁰¹

Bu rivâyet yapılarıyla nakledilen bazı hadisler aynı zamanda Hz. Peygamber zikredilerek de nakledilmektedir. İbn Abbas şöyle demiştir: “Şifa üç şeydedir. Bal şerbeti içmekte, kan aldirmakta ve ateşle dağlamaktadır. Fakat ben ümmetimi (mecbur kalmadıkça) ateşle dağlamaktan nehyederim. İbn Abbas hadisi ref etmiştir (رَفَعَ الْحَدِيثَ).”¹⁰² Buhârî’nin rivâyetinden biri ‘رَفَعَ الْحَدِيثَ (hadisi ref etti)’ ifadesiyle, İbn Mâce’nin rivâyeti ise ‘رَفَعَهُ (onu ref etti)’ şeklindedir. Buhârî’nin diğer rivâyeti ile Ahmed b. Hanbel’in rivâyeti ise ‘قال رسول الله صلى الله عليه وسلم’ (Resûlullâh (s.a.v.) şöyle demiştir)’ şeklindedir.¹⁰³

Buhârî’nin İbn Sîrîn vasıtasıyla Ebû Hüreyre’den ‘قال قال (şöyle dediğini söyledi): ‘Eslem ve Gıfâr ile Müzeyne ve Cüheyne’den bir kısmı Allah nezdinde (Kıyamet günü) Esed, Temîm, Havâzin ve Gatafân’dan daha hayırlıdır’ şeklindeki rivâyeti¹⁰⁴ Ma’mer (ö. 153/770), Müslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından Ebû Hüreyre’den ‘قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki)’ şeklinde merfû olduğu açıkça ifade edilerek rivâyet edilmiştir.¹⁰⁵ Muhaddisler bir hadisin bu ifadelerle nakledilmesi ile merfû rivâyetlerin bilinen nakil formlarıyla nakledilmesi arasında bir fark görmemiştir.¹⁰⁶

⁹⁹ Süyûtî, *Tedrib*, s. 122. Bunun sebebi merfû bir hadisin merfû olduğunun açık bir şekilde belirtilmesi gerektiği düşüncesi olabilir.

¹⁰⁰ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 537; San’ânî, *Tavzîh*, I, 232-233.

¹⁰¹ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 537; San’ânî, *a.g.e.*, I, 232-233.

¹⁰² Buhârî, “Tib”, 3; Ahmed b. Hanbel, I, 246; İbn Mâce, “Tib”, 23; Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 455-456; İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-ĥadîs*, s. 53.

¹⁰³ Bkz. Bir önceki dipnot.

¹⁰⁴ Buhârî, “Menâkıb”, 7.

¹⁰⁵ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi (el-Muşannef)*, XI, 47, No: 19877; Müslim, “Fezâ’ilü’s-şahâbe”, 190, 194; Tirmizî, “Menâkıb”, 73; Ahmed b. Hanbel, II, 369, 468; Irâkî, *Fethu’l-muĥîs*, s. 63.

¹⁰⁶ Bu ifadelerle rivâyet edilen hadisler için bkz. Buhârî, “Hibe”, 14; Müslim, “Hibât”, 5-8; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 81; Tirmizî, “Velâ’ ve’l-hibe”, 7; Nesâî, “Hibe”, 3, 4; İbn Mâce, “Sadakât”, 1; Ahmed b. Hanbel, I, 40, 54, 217, 227, 289, 349-350; II, 27, 175, 208.

Hatîb el-Bağdâdî, tâbiinin sahâbiyi zikredip hadisin Hz. Peygamber'e nispetini açıkça ifade etmeden 'قال قال' şekliyle nakletmesinin Basralılara has bir uygulama olduğunu belirtir.¹⁰⁷ Ebû Hüreyre'den bu usûlle rivâyette bulunan İbn Sîrîn 'Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiğim her hadis merfûdur' demektedir.¹⁰⁸ Ebû Hüreyre'den 'قال قال' şekliyle rivâyet edilen bir hadisin râvisi Mûsâ b. Hârûn (ö. 294/907), 'Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve Basralılar 'قال قال' dediklerinde bu merfûdur' demektedir. Hatîb ve el-Bürkânî (ö. 425/1034) Mûsâ b. Hârûn'un bu sözüyle hasseten İbn Sîrîn'in hadislerini kastettiği kanaatindedirler.¹⁰⁹

Hadisin merfû olduğunu belirtmek için kullanıldığı düşünülen 'رُفِعَ', 'يُنْمِيهِ', 'يُنْمِيهِ' vb. ifadelerin rivâyetlerin merfû ve mevkûf şeklinde ayrı kavramlarla belirtilmeye başlanıp 'رُفِعَ' ve 'وَقَفَّه' ifadelerinin henüz tam yerleşmediği ve kavramlaşmadığı zaman diliminde kullanılmış olması mümkündür. Hadisin mevkûf olduğunu belirtmek için farklı kelimeler kullanılmazken merfû olduğunu belirtmede merfû kavramı yerleşinceye kadar birden fazla ifade kullanılmıştır. Bu kelimeler rivâyetin mevkûf olmadığını belirtmek için de zikredilmiş gibi gözüküyor. Daha sonra *mevkûf* ve *merfû* kavramları bu ayırım için yerleşince diğerleri kullanılmamış, ancak daha önceki râviler tarafından kullanıldığından rivâyetlerde yer almaya devam etmiştir. 'رُفِعَ' ifadesi ise hadisin merfû olduğunu belirtmek için ihtisar düşüncesiyle sonraki dönemlerde de kullanılmıştır.

Hadisin merfû olduğunu îma eden ifadelerin ilk dönemlerde sadece bazı bölgelerde ve belirli kişiler tarafından kullanılmış olması kuvvetli bir ihtimal olarak gözükmektedir. Ancak bunlardan 'رُفِعَ' ve 'يُرْفَعُ' dışındakiler benimsenmeyip yaygınlaşmamıştır. Daha geniş araştırmalar hangi râvilerin bu ifadeleri kullandığını râvi tasarruflarına rağmen kısmen ortaya çıkarabilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in Süfyân b. Uyeyne→Ebû'z-Zinâd→A'rec→Ebû Hüreyre isnadıyla naklettiği elli bir hadisin on beşi 'يُنْمِيهِ به', iki rivâyet 'رواية' ve bir rivâyet ise 'يرفعه' ifadesiyledir.¹¹⁰ Süfyân b. Uyeyne→Zührî→Saîd b. el-Müseyyeb→Ebû Hüreyre isnadıyla nakledilen on yedi rivâyetin ise yedisi 'يُنْمِيهِ به' ifadesiyle nakledilmiştir.¹¹¹ Bu kavramların kullanılmaya başlama sürecinin ve kimler tarafından kullanıldığıнын tesbiti için ise daha geniş araştırmalara ihtiyaç vardır.

¹⁰⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 458; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nażar*, s. 85; Süyûtî, *Tedrib*, s. 122.

¹⁰⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 458.

¹⁰⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 458; Irâkî, *Fetħu'l-muğîs*, ss. 62-63; San'ânî, *Tavzîh*, I, 257.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, II, 242-245.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, II, 239-240.

VI. Merfû ve Mevkûf Arasında Yeni Bir Kavram Arayışı

Rivâyetlerin muhtevaları veya nakil özellikleri dikkate alınarak hadislerin söyleyenine göre merfû ve mevkûf olarak isimlendirilmesi ihtilâfı tamamen ortadan kaldırmamıştır. Çünkü bazı rivâyetlerin kime nispet edileceği hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak bazı muhaddislerin merfû veya mevkûf kabul edilmesi ihtilâflı olan rivâyetler için yeni bir kavram arayışı içinde oldukları görülmektedir. Bu çerçevede bazı usûlcülerin kullandıkları birbirinden farklı terimler yerine İbn Hacer'e ait *hükmen merfû* kavramı ağırlık kazanmış ve daha sonraki usûl kitaplarında bu tarz rivâyetler merfû ve mevkûf arasında üçüncü bir hadis türü olarak hükmen merfû şeklinde nitelenmiştir.

Açık bir şekilde merfû veya mevkûf kabul edilmeyen rivâyet tarzları hakkında erken dönemlerden itibaren bazı muhaddislerin bir kısım terimleri kullandıkları görülmektedir. Bunlardan ilki 'onu merfû'a benzetti/merfû gibi nakletti' (نَحَا بِهِ نَحْوَ الرَّفْعِ) ifadesidir. Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) şöyle demektedir: Hişâm, İbn Sîrîn'in Ebû Hüreyre'den naklettiği hadisleri ref ediyordu ve bunlarda 'Resûlullâh buyurdu ki' diyordu. Bu durumu Eyyûb'a anlattım. Eyyûb bana dedi ki: Ona 'Muhammed bunları ref etmiyordu, sen de bunu ref etme diye söyle' dedi. İbn Sîrîn bunları merfû gibi naklediyordu (إِنَّمَا كَانَ يَنْحُو بِهَا بِالرَّفْعِ). Bunu Hişâm'a söyledim ve ref etmeyi terk etti.¹¹²

Biz araştırmamızda Hammâd b. Zeyd'den sonra Dârekutnî'ye kadar bu ifadeyi kullanan başka birini tespit edemedik. Ancak bu durumu dikkate alan ve hadisi buna göre değerlendiren başka muhaddislerin de varlığı mümkündür. Dârekutnî de *el-İlel*'inde bir hadisin merfû veya mevkûflüğünde ihtilâflara sebep olan 'ruhsat verildi/verilmedi, yasaklandı, biz şöyle diyorduk, şöyle yapıyorduk, şu sünnettendir' gibi rivâyet tarzları ile nakledilen hadisler için 'onu

¹¹² Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Mekki, *Kitâbü'd-Đu'afâ'i'l-kebir* (thk. Abdülmu'ti Emîn Kal'acı), I-IV, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye 1404/1984, IV, 336, No: 1941 (Bu ifade matbû nüshada 'ينحو' şeklinde kaydedilmiştir); İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XIV, 114; Zehebî, *Siyer*, VI, 359, No: 154; Mizzi, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl* (thk. ve ta'lik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, 1. baskı, Müessesetü'r-risâle, Beyrut: 1400/1980, XXX, 189. *Tehzîbü'l-kemâl*'de bu ifade 'فلا يتخون ويتخول ومنه حديث ابن مسعود يتخولنا بالموعظة في الأيام، يعني يتعاهدنا' şeklinde zikredilmiştir. Muhakkik dipnotta müellifin kendi nüshasının hâşiyesinde 'يتخون ويتخول' ifadesinin yer aldığını zikreder ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da bu ifadenin 'ينحو بها' şeklinde yer aldığını, bunun tuhaf bir tahrif olduğunu söyler (Bkz. Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX, 189-190). Hâlbuki metnin mânası böyle olmadığı gibi, zikredilen delil de mantıklı değildir. Bunun sebebi ise muhakkikin kavrama yabancı olmasıdır. Çünkü bu, usûl kaynaklarında yer almayan bir ifadedir.

merfû'a benzetti/merfû gibi nakletti (نَحَا بِهِ نَحْوَ الرَّفْعِ)' demektedir.¹¹³

Dârekutnî'nin bu tarz rivâyetler için kullandığı diğer bir ifade ise 'onun *merfû olduğunu tasrih etmediler* (لَمْ يَصْرَحُوا بِرَفْعِهِ)' sözüdür. Dârekutnî bu değerlendirmeyi 'yasaklandı' şeklinde nakledilip kimin yasakladığının belirtilmediği bir rivâyet için yapmaktadır.¹¹⁴ Ancak rivâyetlerin *merfû* veya *mevkûf* olduğu ile ilgili tartışmalarda Hammâd b. Zeyd ve Dârekutnî'nin son derece önemli olan bu değerlendirmesi usûl kitaplarında yer almamaktadır.

Hadis usûlü hakkında ilk eser sahiplerinden biri olan Hâkim ise, Hz. Peygamber veya sahâbeye ait olmaları bakımından rivâyetleri sadece *merfû* ve *mevkûf* olmaları bakımından ele almış, bunların dışında bir kavrama yer vermemiştir.¹¹⁵ Hatîb de sahâbînin doğrudan Resûlullâh'a nispet etmediği rivâyetleri sadece *merfû* veya *mevkûf* olabilecekleri ve takrir sayılıp sayılmayacağı yönüyle ele almış, *merfû* ve *mevkûf* kavramı dışında bir terim kullanmamıştır.¹¹⁶

İbnü's-Salâh ise Resûlullâh'a nispeti açık olmayan bir kısım rivâyetlerin bazısının *merfû-müsned* olduğunu söylerken bazıları için *merfû kabîlinden* (بِئْ) ifadesini kullanır. İbnü's-Salâh, ayrıca *lâfzen merfû* ve *mânen merfû* tabirlerini kullanmıştır. O, Hâkim'in 'Resûlullâh'ın *ashabı parmaklarıyla O'nun kapısına vuruyorlardı*' rivâyetini *mevkûf* kabul etmesini şöyle yorumlar: "O bunun *lafzen müsned* olmadığını, *bilâkis lafzen mevkûf* olduğunu kastetti. Diğer zikredilenler de *lafzen mevkûftur*. Biz bunu mâna açısından *merfû* kabul ettik."¹¹⁷ İbnü's-Salâh ayrıca sahâbînin sebep-i nüzûlle ilgili tefsirlerinin ve isnadında "يَرْفَعُ الْحَدِيثَ" ve "يَتْلُغُ بِهِ" gibi ifadeler bulunan hadislerin de *merfû* kabîlinden olduğunu belirtir. Bu rivâyetler için İbnü's-Salâh *sarih merfû* ifadesini kullanır. O bu rivâyet şekillerinin sahâbînin hadisi Resûlullâh'a ref etmesinden kinâye olduğunu ve bunların hükmünün ilim ehli nezdinde *sarih merfû* hükmünde olduğunu söyler.¹¹⁸

¹¹³ Dârekutnî on bir yerde bu ifadeyi kullanmaktadır. Bkz. Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah es-Selefi), I-XI, 3. baskı, Riyad: Dâru't-taybe 1424/2003, II, 153, No: 180; III, 216, No: 369; IV, 23, 312, No: 414, 586; V, 156, No: 787; VI, 125, No: 1024; VIII, 123, 142, 208, 315, No: 1449, 1461, 1519, 1589; XI, 346, No: 2330.

¹¹⁴ Dârekutnî, *el-İlel*, X, 24, No: 1827. Ayrıca bkz. II, 20, No: 92; IV, 23, No: 414.

¹¹⁵ Bkz. Hâkim, *Ma rifetü 'ulûmi'l-hadis*, ss. 19, 21-22.

¹¹⁶ Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 460-463. Hatîb'in çağdaşı İbn Abdülber ise reyle bilinmesi mümkün olmayan bazı *mevkûf* hadislerin *merfû* olduğunu söylemiştir. Ancak bunlar genelde *merfû* olarak da nakledilen hadislerdir. Örnekler için bkz. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, IV, 18; VII, 252; XII, 198, 200; XIII, 202; XV, 74; XVI, 37, 149; XXIV, 83, 212.

¹¹⁷ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, ss. 51-52.

¹¹⁸ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, ss. 53-54. Buradan onun *sarih merfû hadis* ve *sarih olmayan merfû hadis* düşüncesine sahip olduğu söylenebilir. İbn Kesîr (ö. 774/1372), İbn Mülakkin (ö.

Zehebî (ö. 748/1347) ise Ebû Hüreyre'den 'يبلغ به قال' ifadesiyle nakledilen bir hadis için 'bu senedi sağlam ve merfû veya mevkûf diye ayırlamayan bir hadistir. Çünkü 'يبلغ به' ifadesi merfû olduğunu göstermektedir. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zikredilmemesi ise mevkûf olduğunu bildirmektedir' demektedir.¹¹⁹ Hadis merfû olarak Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) 'Resûlullâh buyurdu ki' ifadesiyle de nakledilmektedir.¹²⁰

İbnü's-Salâh'tan sonra *hükmen merfû* kavramı ilk defa gelişmiş bir şekilde İbn Hacer'de görülmektedir. O merfû hadisleri *sarih merfû* ve *hükmen merfû* diye ikiye ayırmakta, bunları da sarih merfû söz, sarih merfû fiil ve sarih merfû takrir; hükmen merfûları ise hükmen merfû söz, hükmen merfû fiil ve hükmen merfû takrir diye nitelendirmektedir. İbn Hacer bu tasnifle daha önceki hadis ve fıkıh usûlcülerinin merfû ve mevkûf olduğunda ihtilâf ettikleri rivâyet şekillerini merfû ve mevkûf arasında ayrı bir sınıf belirleyerek *hükmen merfû* diye nitelendirmiştir. İbn Hacer ayrıca hükmen merfû rivâyetlerin alanını genişleterek, sahâbenin isrâiliyattan almadığı ve ictihada mecâl olmayan hususlardaki sözleri, lügat açıklamaları veya garîb kelime şerhleri dışında geçmişten ve yaratılışın başlangıcından ve peygamberlerden haber veren sözleri, fiten ve melâhim gibi gelecekte ve kıyamet ahvâline bahseden sözleri hükmen merfû olarak zikretmiştir. Yine bir fiilin sevap veya günah olduğunu belirten sahâbe sözleri de merfû hükmündedir. Bunları sahâbe doğrudan veya biri vasıtasıyla işitmiş gibidir. Hükmen merfû fiiller de sahâbinin ictihad ihtimali olmayan fiilleridir. İbn Hacer'e göre hükmen merfû takrirler ise sahâbinin *biz Resûlullâh zamanında şöyle yapardık* gibi sözleri ve "يَرْفَعُ الْحَدِيثَ" vb. ifadelerdir. İbn Hacer, devamlı merfû ve mevkûf olma ihtimali olan sîgalar başlığı altında ise *şu sünnettendir, bu bize emredildi/yasaklandı, biz şöyle yapardık* ifadelerini ve sahâbenin *itaat/isyan* olarak belirttiklerini zikretmekte ve bunların merfû hükmünde olduğunu söylemektedir.¹²¹ Süyûtî (ö. 911/1505) de bu ifadeleri merfû-mevkûf bağlamında değerlendirir ve İbn Hacer'in hükmen merfû ve

804/1401) ve Irâkî (ö. 806/1403) de mezkûr sahâbe sözlerini merfû-mevkûf bağlamında ele almışlar, hükmen merfû değerlendirmesi yapmamışlardır. Bkz. İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *İhtisârü 'ulûmi'l-hadîs* (Ahmed Muhammed Şakir'in *el-Bâ'isü'l-Hasîs*'i ile beraber), I-II, 1. baskı, Riyad: Mektebetü'l-me'ârif 1417/1996, ss. 149-152; İbn Mülâkin Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Muḫni' fi 'ulûmi'l-hadîs* (thk. Abdullah b. Yûsuf), I-II, 1. baskı, Suûdî Arabistan: Dâru Fevvâz 1413/1992, I, 116-128; Irâkî, *Fethü'l-muḫḫis*, s. 56-63.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, V, 411-412; VI, 108.

¹²⁰ Bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VII, 323, No: 36507; Ahmed b. Hanbel, II, 377, 389; Nesâî, "Zekât", 90, V, 99; İbn Mâce, "Zekât", 26. Hadis ayrıca Abdullah b. Amr'dan da merfû olarak nakledilmiştir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, IV, 110, No: 7155; Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Tirmizî, "Zekât", 23; Dârimî, "Zekât", 15; Ahmed b. Hanbel, II, 164, 192; IV, 62; V, 375.

¹²¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar*, ss. 84-88; Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuḫbeti'l-fiker*, ss. 548-573.

sarih merfû taksimine işaret eder.¹²²

İbn Abdülber (ö. 463/1071) ise re'yle bilinemeyecek konulardaki rivâyetlerin merfû kabul edilmesini sıklıkla tekrarlamakta, *Muvatta'*da mevkûf, fakat başka eserlerde merfû olan rivâyetler için buna dikkat çekmektedir. 'Kul hüve'llâhü ehad Kur'ân'ın üçte birine denktir' hadisini Mâlik (ö. 179/795) *Muvatta'*da Ebû Saïd el-Hudrî'den (ö. 74/693) merfû¹²³, Humeyd b. Abdurrahman b. Avftan (ö. 105/723) maktû rivâyet etmiştir.¹²⁴ İbn Abdülber bu hadis hakkında şöyle der: "Bu hadisi kitabımıza aldık, çünkü bunun benzeri re'yle söylenemez. Bu tevkîfidir. Çünkü akılla buna ulaşılamaz. Bunun merfû kabul edilmesi gerekir. Başka vecihlerden de bu hadis Resûlullâh'tan sâbit olmuştur. Bizim şartımız şudur: Mâlik'in *Muvatta'*da naklettiklerinden Resûlullâh'a izafesi mümkün olan her şeyi bu kitabımızda zikrettik"¹²⁵ İbn Abdülber, konusu merfû hadisler olan *et-Takassî* adlı eserinde İmam Mâlik'in *Muvatta'*nda mevkûf olarak naklettiği birçok rivâyete yer vermiştir.¹²⁶ Çünkü bu rivâyetleri merfû hükmünde kabul etmektedir. İbn Abdülber, İmam Mâlik'in Sehl b. Ebû Hasme'den (ö. 40-50/660-670) korku namazı hakkında bir rivâyeti için de 'bu hadis Sehl'e mevkûftur fakat bunun benzeri re'yle söyle-nemez' demektedir.¹²⁷

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla hükmen merfû kavramı İbn Hacer'e ait olup daha sonrakiler tarafından da kullanılmıştır. Onun hükmen merfû kabul ettiği rivâyetler önceleri merfû veya mevkûf olduğu tartışmalı olan hadislerdir. Bu kavram mevkûfların ref edilmesinde değil, rivâyetlerin merfû kabul edilmesin-de etkili olmuştur.

Bu tarz rivâyetler fıkıh usûlünde hadis usûlü ile tamamen aynı ölçüde ol-masa da daha ziyade hükmen merfû kabul edilen rivâyet tarzları ile nakledilen

¹²² Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, ss. 117-124.

¹²³ *Muvatta'*, "Kur'ân", 17. Hadis diğer kaynaklarda da merfû olarak yer almaktadır. Meselâ, Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 13; "Eymân", 3; "Tevhîd", 1; Ebû Dâvûd, "Vitr", 18; Tirmizî, "Şevâbü'l-Kur'ân", 10; Nesâî, "İftitâh", 69; İbn Mâce, "Edeb", 52; Ahmed b. Hanbel, II, 280; III, 35, 43.

¹²⁴ *Muvatta'*, "Kur'ân", 19.

¹²⁵ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, VII, 252. Başka örnekler için bkz. *et-Temhîd*, IV, 18; XII, 198, 200; XIII, 202; XV, 74; XVI, 37, 149; XXIV, 83, 212.

¹²⁶ Süyûtî, *Tedrib*, s. 121.

¹²⁷ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXIII, 165; Leknevî, *Zaferu'l-emâni*, s. 322; Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 62. İbn Abdülber'in benzer ifadeleri için bkz. *et-Temhîd*, V, 343; VII, 252; XVI, 201-202; XX, 269; XXI, 138; XXIII, 104; XXIV, 212. İbn Abdülber'in zikrettiği rivâyetler aynı veya farklı sahâbilerden merfû olarak da nakledilmiş olan hadislerdir. Re'yle bilinemeyecek rivâyetlerin hükmen merfû kabul edilmesinin arkasında bu tarz hadislerin bir kısmının aynı zamanda başkaları tarafından merfû hadis tarzlarıyla da sahîh bir şekilde rivâyet edilmiş olması ve fıkıh usûlünde geçerli sahâbî kavli ile ilgili değerlendirmelerin hadis usûlüne yansımaları görmek mümkündür.

hadislerin merfû olup olmadıkları ve hangi durumda delil veya hüccet olacağı noktasından ele alınmıştır. Hükmen merfû anlayışı, fakihlerin *sahâbî kavli* ile ilgili değerlendirmelerinin hadis usûlüne yansımaları hissettirmektedir. Hükmen merfû terimi bir bakıma mevkûfların muhteva açısından sınıflandırılması olarak görülebilir. Zira hükmen merfû, merfû demek değildir.

Hükmen merfû değerlendirmesi sadece rivâyet tarzları nedeniyle merfû veya mevkûf olduğu tartışmalı olan rivâyetlerle de sınırlı kalmamış, rivâyetlerin muhtevaları da dikkate alınarak sahâbenin nakle dayanmış olmasını gerektiren söz ve fiilleri de kavrama dâhil edilmiştir. Hâlbuki bu rivâyetlerin mevkûf olduklarında hiçbir ihtilâf bulunmamaktadır. Böyle bir anlayışın arkasında ise bu durumdaki rivâyetlerin birçoğunun aynı veya farklı sahâbîlerden merfû olarak da rivâyet edilmeleri bulunmaktadır. İbn Mes'ûd'un '*kim bir sihirbaza veya arrâfa giderse Muhammed'e (s.a.v.) indirilene inkâr etmiş olur*'¹²⁸ sözü de onun bunu ancak Hz. Peygamber'den duymuş olabileceği düşüncesiyle merfû kabul edilmiştir.¹²⁹ Sahâbeden mevkûf nakledilen bu nevi sözler, aynı sahâbîden veya başka sahâbeden merfû şeklinde de nakledilmiş olabilmektedir. İbn Mes'ûd'un rivâyeti mevkûf nakledilmekle beraber, aynı metin Ebû Hüreyre ve Hasan'dan (ö. 50/670) merfû olarak rivâyet edilmiştir.¹³⁰ Ayrıca Resûlullâh'ın eşlerinden Hz. Safiyye (ö. 50/670) Hz. Peygamber'e nispet ederek '*kim bir arrâfa gelir ve ona bir şey sorarsa kırk gün onun namazı kabul olmaz*' şeklinde bir hadisi nakletmektedir.¹³¹ Yine Ebû Hüreyre'den mevkûf nakledilen '*kim davete icabet etmezse Allah'a ve Resûlü'ne isyan etmiştir*'¹³² rivâyeti, aynı zamanda İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'den Resûlullâh'ın sözü şeklinde de rivâyet edilmektedir.¹³³ Ayrıca '*sizden biriniz düğün yemeğine davet edildiğinde icabet etsin*' şeklinde merfû bir rivâyet daha vardır.¹³⁴ Bu durum, benzer rivâyetlerin bir kısmının merfû olduğunu göstermektedir.

Bazı rivâyetlerin ise Hz. Peygamber'e nispet edilmemekle beraber merfû ol-

¹²⁸ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi' (el-Muşannef)*, XI, 210, No: 20348; Ahmed b. Hanbel, II, 429; Dârekutnî, *el-İlel*, V, 281-282, No: 883.

¹²⁹ Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, ss. 21-22; Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 61.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, II, 429. Ayrıca bkz. Tirmizî, "Fahâret", 102; Ebû Dâvûd, "Fib", 21; İbn Mâce, "Fahâret", 122; Dârimî, "Fahâret", 114; Ahmed b. Hanbel, II, 408, 476.

¹³¹ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi' (el-Muşannef)*, XI, 210, No: 20349; Müslim, "Selâm" 125; Ahmed b. Hanbel, IV, 68; V, 380.

¹³² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi' (el-Muşannef)*, X, 447-448, No: 19662; Muvatta', "Nikâh", 50; Müslim, "Nikâh", 107-109; Buhârî, "Nikâh", 72; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 1; İbn Mâce, "Nikâh", 25.

¹³³ Müslim, "Nikâh", 110; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 1; Ahmed b. Hanbel, II, 61. Bu üç rivâyet hakkında bkz. Dârekutnî, *el-İlel*, IX, 116-120.

¹³⁴ Bkz. Buhârî, "Nikâh", 71, 74; Müslim, "Nikâh", 96-106; Tirmizî, "Nikâh", 11; Muvatta', "Nikâh", 49; Dârimî, "Nikâh", 23; "Et'ime", 40; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 1; Ahmed b. Hanbel, II, 20, 22, 37, 101.

dukları muhtevalarından açıkça anlaşılmalıdır. Hz. Âişe'den 'namaz seferde ve hazaarda iki rekât olarak farz kılındı. Seferde namaz olduğu gibi bırakıldı, hazaarda ise artırıldı' hadisi rivâyet edilmektedir.¹³⁵ Başka bir rivâyette ise Hz. Âişe 'Allah namazı farz kıldığında iki rekât olarak farz kıldı. Sonra hazaarda namazı artırdı. Sefer namazı ise ilk farz kılındığı gibi bırakıldı' demiştir.¹³⁶ Hz. Âişe bunu Resûlullâh'ın (s.a.v.) sözlerinden ve uygulamasından hareketle söylemektedir. Zira namazın rekâtları sünnetle belirlenmiştir. İbn Abbas'tan da 'Muhakkak ki Allah (c.c.) Peygamber'inin diliyle misafire namazı iki rekât, mukîme dört rekât, korku namazını da bir rekât olarak farz kılmıştır' hadisi nakledilmektedir.¹³⁷

VII. Sonuç

Hadis ilminin temel istilahları olan hadis, sünnet, haber ve eser terimlerini birbirinden ayrı mânalarda kullananlar olduğu gibi, eş anlamlı kabul edenler de bulunmaktadır. Zikredilen kavramların muhtevasına ilk yıllardan itibaren Hz. Peygamber'le (s.a.v.) beraber sahâbe ve tâbiîni de dâhil edenler mevcuttur. Daha sonraları ise nakledilen hadisin kaynağının belirtilmesi maksadıyla Resûlullâh'a ait olanlar için merfû, sahâbeye ait olanlar için mevkûf ve tâbiîne ait olanlar için de maktû sıfatı hadis kelimesinin önüne eklenmiştir. Hadis, sünnet, haber gibi kavramların başlangıçta müşterek kullanımına rağmen bunlardan sahâbe ve Resûlullâh'a (s.a.v.) ait olanların kolaylıkla ayrılabilmesi mümkündür.

Merfû ve mevkûf sıfatlarının hadis kelimesine izafesi hadislerin kaynaklarda yerini almasından sonra söz konusu olduğundan dolayı bir metnin Resûlullâh'a (s.a.v.) veya sahâbeye aidiyetini belirtmek için merfû veya mevkûf kabul edilmesinde bazı ihtilâflar ortaya çıkmıştır. Açık bir şekilde Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, fiil ve takrirler merfû kabul edilirken, sahâbenin şu sünnettendir, sünnet şöyledir, bize bu emredildi, bunu yapmamız yasaklandı, bu haram kılındı, şöyle deniliyordu, biz şöyle derdik, şöyle yapardık, şunda beis görmezdik... gibi ifadelerle Hz. Peygamber'in söz, fiil veya takrirlerini dolaylı ifadelerle naklettikleri rivâyetler ve râvilerin hadisin merfû olduğunu îma eden lafızlarla rivâyet ettikleri hadislerin merfû veya mevkûf kabul edilmesinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu tartışmaların teorik olduğunu söylemek mümkündür. Zira taraflar sadece kendi görüşünü destekleyen

¹³⁵ Muvatta', "Kaşru's-şalât", 8; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 1-3; Buhârî, "Şalât", 1; "Taşîru's-şalât", 5; "Menâkıb", 48; Nesâî, "Şalât", 3; Ebû Dâvûd, "Sefer", 1; Ahmed b. Hanbel, I, 232; VI, 234, 272.

¹³⁶ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 2.

¹³⁷ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 5, 6; Nesâî, "Şalât", 3; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 73.

rivâyetleri ileri sürerek bir genellemede bulunmaktadırlar. Bu tarz usûllerle nakledilen hadisler için kesin bir kural koymak mümkün değildir. Bu rivâyetlerden merfû ve mevkûf olanlar bulunabilmektedir. Daha sonraları ise bir metnin merfû veya mevkûf kabul edilmesi ile ilgili tartışmalar hükmen merfû kavramıyla adeta merfû ve mevkûf arasında üçüncü bir kavram ihdasıyla bitirilmeye çalışılmıştır. Bu rivâyetler için erken dönemden itibaren başka kavramlar da kullanılmış olmasına rağmen İbn Hacer'e ait hükmen merfû kavramı yaygınlık kazanmış ve kavramın çerçevesi zamanla genişletilmiştir. Fıkıh ve hadis şerhinde bu kavram düşüncelerin desteklenmesinde sıklıkla kullanıldığı gibi hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında da son derece etkili olmuştur. Hadislerin tedvin ve tasnifinden sonra ortaya çıkan merfû hadislerin mevkûf rivâyetlere tercih edilmesi anlayışının bir sonucu olarak, mevkûf rivâyetlere dayanan fikhî görüşleri savunma düşüncesiyle bu tarz rivâyetlerin merfû hükmünde olduğu savunulmuştur. Aynı husus sıhhat durumunu da dikkate almaksızın merfû ve mevkûf nakledilen bazı rivâyetlerin merfû şeklinin daha sahîh kabul edilmesinde de görülmektedir.

“Hadis Usûlünde Rivâyetlerin Kaynağının Tespiti Meselesi”

Özet: Erken dönemden itibaren nakledilen bütün rivâyetler için hadis, sünnet, haber ve eser kavramları kullanılmış ve bunların kapsamına nelerin dâhil olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Zamanla rivâyetlerin kime ait olduğunu belirtmek için merfû, mevkûf ve maktû terimleri kullanılmasına rağmen, bir kısım rivâyetlerin nakilleri esnasında açık bir şekilde kimseye nispet edilmemesi nedeniyle bunların kaynağı hakkında farklı görüşler ortaya çıkmış ve bazı rivâyetlerin merfû mu, yoksa mevkûf mu olduğu tartışılmıştır. Bu tartışmaları ortadan kaldırmak için ise merfû ve mevkûf arasında yeni bir kavram arayışı başlamış ve bu tarz rivâyetler için kullanılan hükmen merfû terimi zamanla yaygınlık kazanmıştır.

Atıf: Sabri Çap, “Hadis Usûlünde Rivâyetlerin Kaynağının Tespiti Meselesi”, (in Turkish) *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VI/2, 2008, ss. 101-130.

Anahtar Kelimeler: Hadis, sünnet, haber, eser, merfû, mevkûf, maktû, hükmen merfû, mânen merfû.